ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redaktor ROMAN CZAJA

TOM V

MAŁOPOLSKA

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

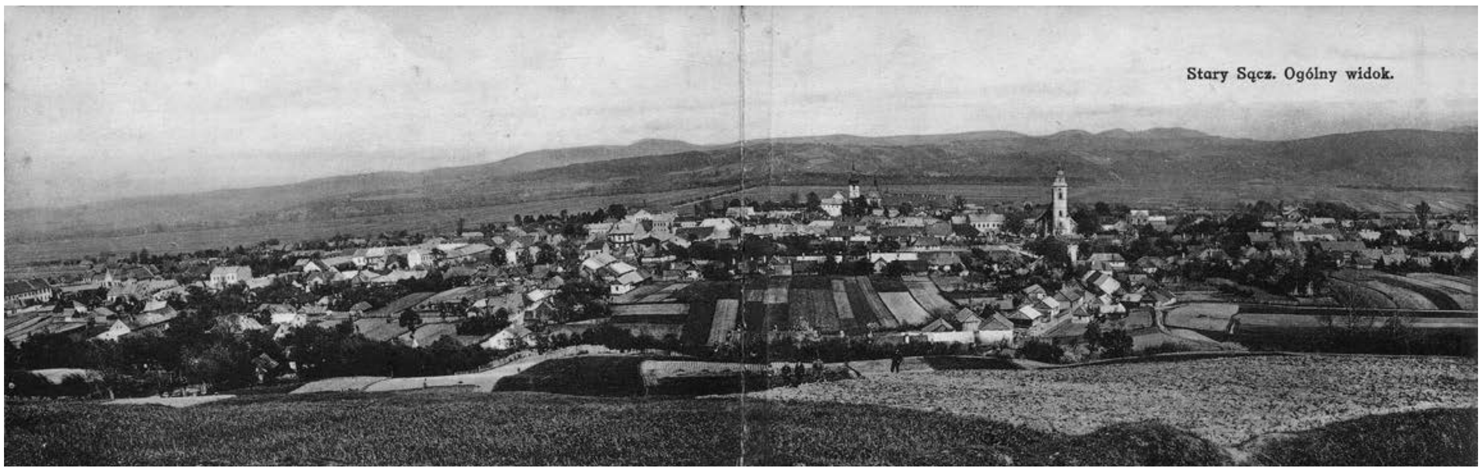
ZESZYT 8

STARY SĄCZ

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

Autorzy

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZDZISŁAW NOGA

Opracowanie kartograficzne: **TOMASZ SZPYTMA**
Tłumaczenie na język angielski: **ANNA MALESZKA**

TORUŃ–KRAKÓW 2018

HISTORICAL ATLAS OF POLISH TOWNS

Editor ROMAN CZAJA

VOLUME V

MAŁOPOLSKA
LESSER POLAND

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

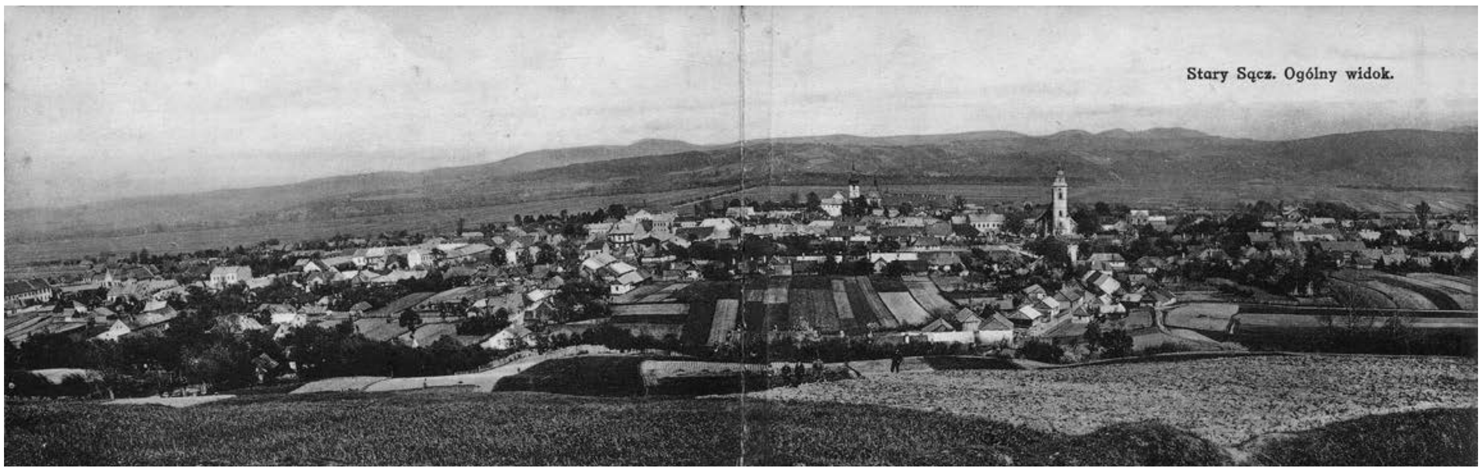
FASCICLE 8

STARY SĄCZ

Editor ZDZISŁAW NOGA

Authors

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZDZISŁAW NOGA

Cartographic elaboration: **TOMASZ SZPYTMA**
English translation: **ANNA MALESZKA**

TORUŃ–KRAKÓW 2018

Recenzenci – Reviewers:
Mateusz Goliński
Rafał Eysymontt

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki" w latach 2017–2022, nr projektu 11H 16 020984

Publication financed under the program of the Minister of Science and Higher Education under the name „National Program for the Development of Humanities" in the years 2017–2022, project number 11H 16 020984

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Korekta:
Joanna Kulawik
Tomasz Bieroń

ISBN 978-83-65127-45-7

© Copyright by Towarzystwo Naukowe w Toruniu & Zdzisław Noga,
Toruń–Kraków 2018

Na okładce | on the cover
Stary Sącz od zachodu, widok z Miejskiej Góry. Fot. Muzeum Regionalne im. Seweryna Udzieli w Starym Sączu
Stary Sącz from the west, view from the Town Hill. Photo Seweryn Udziela Regional Museum in Stary Sącz

Wydawca | Publisher
Towarzystwo Naukowe w Toruniu

Koordynacja prac wydawniczych | Edition coordinated by
Tomasz Kulawik

Skład i łamanie | Typesetting
Wydawnictwo ANTYKWA, Kraków

Opracowanie komputerowe materiału ilustracyjnego | Computer processing of the illustrative material
Artur Kozioł – Agencja Reklamowa NOVUM, Kraków

Druk | Printed by
Leyko

SPIS TREŚCI | TABLE OF CONTENTS

3. Rekonstrukcje rozwoju przestrzennego miasta

Opracowali: Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski

3. Reconstruction of the city's spatial development

Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski

WSTĘP

Atlas historyczny Starego Sącza jest kolejnym zeszytem piątego tomu *Małopolska*, publikowanego w serii *Atlasy Historyczne Miast Polskich*. Atlas ten wydawany jest z inicjatywy i pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast (The International Commission for the History of Towns), która na kongresie w Wiedniu w 1965 roku uznała publikacje „Atlasu miast europejskich" za jeden z głównych celów swojej działalności naukowej. Podstawowe zasady edycji *Atlasów* zostały wypracowane na konferencji w Oxfordzie w 1968 roku, a następnie ponownie przedyskutowane i uzupełnione na konferencji wydawców *Atlasów* w Münster w 1995 roku. Zgodnie z tymi wskazówkami atlasy narodowe powinny być wydawane w formie odrębnych zeszytów poświęconych poszczególnym miastom. Najważniejszym celem tego przedsięwzięcia jest stworzenie bazy źródłowej do badań porównawczych nad urbanizacją Europy i przemianami przestrzennymi miast. Ponadto zawarty w *Atlasach* materiał kartograficzny może być wykorzystywany:

1) dla celów komunalnych, prac urbanistycznych, architektonicznych, konserwatorskich i ochrony środowiska,
2) dla celów pedagogicznych i dydaktycznych w szkołach i uczelniach wyższych,
3) do popularyzacji wiedzy o przeszłości miast.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast najważniejszą mapą każdego zeszytu jest plan pomiarowy z epoki przedprzemysłowej w skali 1:2500. Do kanonu edytorskiego należą jeszcze: współczesna mapa miasta, historyczna mapa regionu w skali od 1:25 000 do 1:100 000, mapa rozwoju przestrzennego miasta. Poza tym *Atlasy* mogą odpowiednio do możliwości wydawców zawierać mapy tematyczne oraz reprodukcje najbardziej interesujących źródeł kartograficznych i widoków. Integralną część *Atlasu* stanowi część tekstowa przedstawiająca dzieje miasta ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i wyników badań urbanistycznych oraz opis reprodukcji i wskazówki bibliograficzne. Dotychczas pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast ukazały się *Atlasy* ponad 540 miast z 18 krajów Europy (zob. lista atlasów: https://www.ria.ie/research-projects/irish-historic-towns-atlas/european-project).

Projekt „Atlas historyczny miast polskich" został zapoczątkowany przez prof. Antoniego Czacharowskiego w 1993 roku w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W następnych latach prace nad atlasami historycznymi miast Śląska podjął zespół wrocławski pod kierunkiem prof. Marty Młynarskiej-Kaletynowej oraz zespół krakowski, wydający atlasy miast małopolskich, pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi. Efektem dotychczasowych badań jest opublikowanie *Atlasów* 32 miast oraz przygotowanie do druku kilku kolejnych zeszytów.

Wydawca i Autorzy *Atlasu miasta Starego Sącza* za punkt wyjścia do swoich prac przyjęli założenia edytorskie zaproponowane przez Międzynarodową Komisję Historii Miast. Celem prezentowanego wydawnictwa jest włączenie do międzynarodowego programu badawczego nad urbanistyką europejską źródeł kartograficznych dotyczących jednego z najstarszych miast Małopolski.

Roman Czaja

FOREWORD

The historical atlas of Stary Sącz is another fascicle of the fifth, *Lesser Poland* volume, published within the series of *Historical Atlas of Polish Towns*. The atlas is published on the initiative and under the patronage of the International Commission for the History of Towns which, at the congress in Vienna in 1965, decreed the publication of the atlas of European towns to be one of the major aims of its academic activity. The fundamental rules of the edition of atlases were set out at the conference in Oxford in 1968; they were later discussed and completed at the conference of publishers of *Atlases* held in Münster in 1995. According to the new guidelines, national atlases should be issued in the form of separate fascicles devoted to individual towns. The most important aim of the venture is to create a source database enabling the comparative research on the urbanisation of Europe and spatial changes of towns and cities. Moreover, the cartographic material included in *Atlases* may be used:

1) for communal purposes as well as urban, architectural, and conservation works including the environmental protection,
2) for pedagogical and teaching purposes in schools and universities,
3) for disseminating knowledge about the history of towns.

In accordance with the recommendations of the International Commission for the History of Towns, the most important map of every book is a cadastral map from the pre-industrial period on a scale of 1 : 2,500. The editing canon also comprises: a contemporary map of the town, a historical map of the region on a scale from 1 : 25,000 up to 1 : 100,000, as well as a map of the spatial development of the town. *Atlases* may also include thematic maps and reproductions of the most interesting cartographic sources and views. Each publication is preceded by a text presenting the history of the town focused particularly on the spatial development, the results of urban development research, descriptions of reproductions and bibliographic references. As of today, over 540 towns from 18 European countries (see the list of atlases: https://www.ria.ie/research-projects/irish-historic-towns-atlas/european-project) have been published under the patronage of the International Commission for the History of Towns.

The project *Historical Atlas of Polish Towns* was originated by Prof. Antoni Czacharowski in 1993 in the Institute of History and Archival Sciences of the Nicolaus Copernicus University in Torun. Further work on the historical atlases was conducted by the Wrocław team supervised by Prof. Marta Młynarska-Kaletynowa and the Kraków team under the supervision of Prof. Zdzisław Noga. As a result of the research, thirty atlases of towns have been published and several other atlases are ready for being printed.

The editor and authors of the *Atlas of Stary Sącz* have adopted the editorial principles laid down by the International Commission for the History of Towns and used them as a starting point for the publication. Their ultimate aim of this fascicle was to contribute to the international research programme by making available cartographic sources of one of the oldest towns in Lesser Poland.

Roman Czaja

WPROWADZENIE

Dzieje miasta Starego Sącza są od jego początków związane z klasztorem Klarysek, ufundowanym w 1280 r. przez królewnę węgierską Kingę, wdowę po księciu krakowskim Bolesławie Wstydliwym z rodu Piastów. Historia tego klasztoru i działalność księżnej Kingi jest dosyć dobrze znana. Nie zajmuje jednak wiele miejsca w niniejszym *Atlasie*, który zgodnie z zasadami serii został poświęcony rozwojowi przestrzennemu miasta od jego początków po czasy współczesne. Zaznaczono jednak działalność osadniczą w dobrach klasztornych, gdyż miało to ścisły związek z funkcją miasta jako centrum dóbr.

Atlas składa się z dwóch zasadniczych części – kartograficznej i opisowej. W części kartograficznej opublikowano ważniejsze, wybrane plany miasta. Zgodnie z wytycznymi Międzynarodowej Komisji Historii Miast, która sprawuje patronat nad naszą serią wydawniczą, znalazł się tu najdawniejszy plan pomiarowy z epoki przedindustrialnej, czyli wykonany w 1847 r. plan katastralny miasta w jego ówczesnych granicach, przeskalowany do 1 : 2500. Nadto włączono do publikacji najstarszy zachowany plan miasta z 1829 r. autorstwa Johanna Klobassy. W *Atlasie* powinna się również znaleźć współczesna do najstarszego planu pomiarowego mapa topograficzna miasta i okolic. Ponieważ najlepszą mapą topograficzną odpowiadającą tym kryteriom jest zdjęcie józefińskie Galicji, tzw. mapa Miega, wykonane w latach 1779–1782 w skali 1 : 28 800, ją właśnie dołączono, mimo iż została niedawno opublikowana[1]. W zeszycie znalazła się również współczesna ortofotomapa i mapa topograficzna miasta i okolic w skali 1 : 50 000. Dołączono do druku także ważniejsze widoki miasta, z najstarszym pochodzącym z początku XIX w. Warto dodać, że w niniejszym zeszycie opublikowano fragmenty obrazów i innych dzieł przechowywanych w klasztorze Klarysek, gdyż zawierają one najstarsze widoki niektórych elementów zabudowy Starego Sącza, głównie klasztoru i jego bezpośredniego otoczenia. Za ich publikacją przemawiało to, że mimo licznych niedoskonałości są one starsze niekiedy o ponad stulecie od lepszych jakościowo i bardziej precyzyjnych tradycyjnych widoków Starego Sącza z wieku XIX.

Obok planów dawnych *Atlas* zawiera współczesne rekonstrukcje rozwoju przestrzennego Starego Sącza. Intencją autorów było, aby zakres owych rekonstrukcji uzupełniał kształt przestrzenny miasta ujawniony na planach zachowanych.

W części tekstowej *Atlasu* przedstawiono główne etapy rozwoju przestrzennego miasta i jego zaplecza od czasów przedlokacyjnych do współczesnych. Dołączone wskazówki bibliograficzne obejmują opracowania ogólne historii miasta i ważniejsze prace monograficzne wykorzystane w niniejszym *Atlasie*.

Zakładamy, że *Atlas miasta Starego Sącza* będzie mógł być wykorzystany, zgodnie z założeniem serii do badań porównawczych nad miastami europejskimi, do planowania przestrzennego i ochrony krajobrazu, wreszcie do celów dydaktycznych i popularyzacji, także zagranicą, dziejów jednego z bardziej urokliwych miast małopolskich. Stąd zdecydowano się na wydanie dwujęzyczne, w języku polskim i angielskim.

Atlas nie mógłby powstać bez życzliwości przełożonych instytucji przechowujących podstawową dokumentację kartograficzną i ikonograficzną. Szczególne słowa podzięki składamy na ręce Matki Ksieni Edyty Bis i Siostry Salomei Stompel z Klasztoru Sióstr Klarysek w Starym Sączu. Następnie podziękowania kierujemy do Pana Jacka Lelka, burmistrza Miasta Starego Sącza, i Pana Rafała Kamieńskiego urzędnika magistratu starosądeckiego. Wielką pomoc okazał nam Pan Andrzej Długosz dyrektor Muzeum Regionalnego im. Seweryna Udzieli w Starym Sączu. Dziękujemy nadto Pani Doktor Kamili Follprecht, zastępcy dyrektora Archiwum Narodowego w Krakowie, za udostępnienie planów katastralnych i wszelką inną pomoc. Podziękowania za udostępnienie i zgodę na publikację widoków Starego Sącza zechcą przyjąć Pan Profesor Krzysztof Stopka, dyrektor Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz Pan Profesor Andrzej Betlej dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie. Mamy nadzieję, że niniejszy zeszyt *Atlasu* spotka się z przychylnym przyjęciem Czytelników.

Zdzisław Noga

---

[1] *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, T. 2, cz. B, wyd. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013.

INTRODUCTION

The history of Stary Sącz is from the very beginning closely associated with the Poor Clares' convent, founded in 1280 by Hungarian princess Kinga, widow of the Duke of Cracow, Bolesław V the Chaste of the Piast dynasty. The history of this convent and the activity of Duchess Kinga are well-known; however interesting, these topics do not take up much space in the Atlas, which – in accordance with the guidelines of the series – is devoted to the spatial development of the town since its beginning to the present day. Notwithstanding, the settlement activity carried out in the land estates of the convent is discussed here, as it is clearly linked to the town functioning as the centre of the estates.

The *Atlas* comprises of two parts – cartographic and descriptive. The most important selection of the town maps and plans is published in the former. In congruence with the standards of the International Commission for the History of Towns, under the patronage of which the Polish atlas series is published, also the oldest cadastral map from the pre-industrial age (1847) is published. Re-scaled to 1 : 2500, it shows the town in the then limits. Moreover, the publication includes the oldest town map (1829) made by Johann Klobassa, as well as the topographic map of the town and its surrounding area, contemporaneous with the cadastral map. As the best topographic map matching the criteria is the Josephine map of Galicia, so-called Mieg's map, prepared in 1779–1782 in scale 1 : 28,800, it is also appended here, although it has been recently published separately. Furthermore, the Atlas contains modern maps: the orthophotomap and topographic map of the town and its surrounding area in scale 1 : 50,000. Among the more important views of the town, there is the oldest one from the 19th c. Worthy of attention are the fragments of paintings and other artworks stored in the Poor Clares' convent, as they depict the oldest views of several elements of the development of Stary Sącz, mainly the convent and its vicinity. Although imperfect, they are even a century older that the better quality traditional views of Stary Sącz from the 19th c.

Apart from the old maps and plans, the Atlas contains the modern reconstructions of the spatial development of Stary Sącz. It was the authors' intention that it should complete the shape of the town, revealed on the preserved cartographic materials.

The descriptive part presents the main stages of the spatial development of the town and its hinterland from the pre-charter period to the modern times. The bibliographical references include both the general descriptions of the town history and a selection of significant monographies used in this Atlas.

We assume that the *Atlas of Stary Sącz* will be used in accordance with the intent of the series, i.e. for comparative research of European towns, the spatial planning and landscape protection, as a reference work for educational purposes and for a general readership, promoting this town at home and abroad. Hence, this edition is published in Polish and English.

The *Atlas* could not have been created without the effective cooperation of the heads of the institutions entrusted with the principal cartographic and iconographic documentation. We would like to express our gratitude to Abbess Edyta Bis and Sister Salomea Stompel of the Poor Clares' Convent in Stary Sącz. We are truly grateful to Mr Jacek Lelek, Mayor of Stary Sącz, and Mr Rafał Kamieński from the Magistrate of the Stary Sącz. Our thanks go to Mr Andrzej Długosz, the Director of the Seweryn Udziela Regional Museum in Stary Sącz for his great help. We would like to thank Doctor Kamila Follprecht, the Deputy Director of the National Archives in Cracow for making available the cadastral maps and further help. We would also thank Professor Krzysztof Stopka, the Director of the Jagiellonian University Museum, and Professor Andrzej Betlej, the Director of the National Museum in Cracow, for sharing and agreeing to publish the views of Stary Sącz. We hope this Atlas will be favourably received by the Readers.

Zdzisław Noga

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

HISTORIA I ROZWÓJ PRZESTRZENNY

I. CZĘŚĆ WSTĘPNA

I.1. Położenie geograficzne

Stary Sącz leży w centrum Kotliny Sądeckiej – mezoregionu będącego częścią mikroregionu Beskidów Zachodnich – na wysokości około 300 m n.p.m., na płaskim terenie, w widłach Dunajca i Popradu. Doliny tych rzek ułatwiały komunikację przez tereny górskie. Po stronie wschodniej miasta mocno rysuje się stroma skarpa doliny Popradu, po północnej nieco mniej wyraźna skarpa Dunajca. Obie rzeki cechuje niestateczny ustrój wodny, objawiający się nadmiarem przepływu wody w okresie deszczowym i niedoborem w czasie suszy. Żyzne gleby, przeważnie mady górskie, ciągną się aż do otaczających miasto gór o wysokości względnej około 150 m. Po stronie zachodniej wznosi się dominująca nad Starym Sączem Góra Miejska (400 m n.p.m.), u jej stóp płynie potok Moszczenicki, dopływ Dunajca. Żyzność gleb i łagodny klimat sprzyjały rozwojowi na tym terenie wczesnego osadnictwa.

I.2. Pradzieje i wczesne średniowiecze

Najstarsze, pojedyncze ślady ludzkiej obecności w Kotlinie Sądeckiej pochodzą z okresu górnego paleolitu, tj. sprzed 40–15 tysięcy lat[1]. Równie mało jest pozostałości osadnictwa rolniczego czasów neolitu. Więcej znalezisk dokumentuje epokę brązu i początki epoki żelaza; pod tym względem wyróżniają się grody w Maszkowicach (XVII–XIII w. p.n.e., kultura Ottomani-Füzesabony) i w Marcinkowicach (początki I tysiąclecia – VI w. p.n.e.). W północnej części Podegrodzia odkryto osadnictwo związane z kulturą puchowską (II–I w. p.n.e.), a na innym stanowisku w tej wsi – ślady osadnictwa kultury przeworskiej (III w. p.n.e. – V w. n.e.). Pojedyncze groby są łączone z początkami osadnictwa słowiańskiego (m.in. w Podegrodziu, koło potoku Barczynka, 1. połowa VI w.).

Osadnictwo wczesnośredniowieczne rozwijało się w dolinie Dunajca, a także nad Popradem na terenach położonych do wysokości 400 m n.p.m. Otwarte osady zakładano po obu stronach Dunajca (w Kotlinie Sądeckiej odkryto ich dotąd prawie czterdzieści), natomiast grody budowano na lewym brzegu tej rzeki, w sąsiedztwie kompleksów leśnych, zapewniających mieszkańcom schronienie w wypadku zdobycia grodu przez najeźdźców.

Dominującą rolę odgrywał gród w Naszacowicach. Powstał zapewne około połowy wieku VIII; przetrwał przełom polityczny związany z włączeniem późniejszej Małopolski do państwa Piastów w końcu X w. i funkcjonował nadal w XI stuleciu. W świetle badań archeologicznych dają się wyróżnić cztery fazy budowy umocnień grodu, z których ostatnia przypadała na okres piastowski. Umocnienia te – najstarsze o konstrukcji ziemnej wzmocnionej drewnianymi plecionkami, późniejsze o konstrukcji skrzyniowej – otaczały gród i kilkuczłonowe podgrodzie. Stojące wewnątrz wałów budynki mieszkalne świadczyły o stałym zasiedleniu grodu i podgrodzia. Następnie w wieku IX powstały dwa mniejsze grody: w Chełmcu – o strukturze wieloczłonowej, z głównym członem ujętym kolejnymi obwodami, oraz w Marcinkowicach – o dyspozycji jednoczłonowej. Oba grody nie były zapewne stale zasiedlone, lecz dawały schronienie miejscowej ludności w razie zagrożenia i przestały funkcjonować jeszcze w X stuleciu.

Przyczyny wznoszenia grodów nie przedstawiają się jednoznacznie; mogły nimi być zarówno obawy przed zagrożeniem zewnętrznym (zwłaszcza ze strony kaganatu awarskiego), jak i konflikty wewnętrzne. Wszystkie trzy grody, z Naszacowicami na czele, dają się postrzegać jako lokalne centra władzy okresu przedpiastowskiego.

I.3. Sącz „podegrodzki” (XI – połowa XIII wieku)

Początki Sącza są wiązane z ekspansją państwa Piastów na tereny Małopolski. Pierwszy Sącz, jako ośrodek władzy lokalnej na rubieżach tego państwa, założono w północnej części późniejszej wsi Podegrodzie, na lewym brzegu Dunajca, w miejscu, gdzie od połowy XI w. funkcjonował gród określany później jako Zamczysko. Gród ten zbudowano nad doliną rzeki, na cyplu odciętym od wschodu naturalnym obniżeniem, które sztucznie pogłębiono, przekopując fosę. Wzdłuż krawędzi wzniesienia usypano wał ziemny o konstrukcji skrzyniowej, wzmocniony zapewne drewniano-ziemnym przedpiersiem. Gród ten upadł na przełomie XI/XII wieku w wyniku pożaru.

Następnie około 600 m na południe od Zamczyska wybudowano nieco większy gród (późniejsza nazwa: Grobla) i otoczono

[1] Najnowsze ustalenia dotyczące czasów przedlokacyjnych zob. J. Poleski, *Archeologia o przeszłości Podegrodzia*, [w:] *Podegrodzie i gmina Podegrodzie. Zarys dziejów*, red. F. Kiryk, Kraków 2014, s. 39–86.

go wałem o konstrukcji przekładkowej (z poziomo układanymi dębowymi belkami). Przebudowywany co najmniej czterokrotnie po kolejnych pożarach, gród ten funkcjonował do drugiej połowy XIII w. Był siedzibą najdawniejszych kasztelanów sądeckich, wzmiankowanych w źródłach od roku 1224. Po jego stronie północnej rozwinęło się podgrodzie z kościołem św. Jakuba Większego, zapewne fundacją monarszą z XI lub XII w. Pozostała po nim nazwa wsi Podegrodzie.

II. MIASTO W ŚREDNIOWIECZU

II. 1. Początki miasta (druga połowa XIII wieku)

Miasto Sącz powstało po roku 1257, a przed 1273, kiedy po raz pierwszy pojawiają się wzmianki o wójcie i o mieszczanach sądeckich. W roku 1257 książę krakowski Bolesław Wstydliwy przekazał Sądecczyznę swojej małżonce księżnej Kindze jako rekompensatę za fundusze udzielone mu na lokację miasta Krakowa, dokonaną w tym samym roku. Kinga, udzielna pani Sądecczyzny (*domina et princeps de Sandech*), lokowała Sącz i uczyniła go jej centralnym ośrodkiem. W rezultacie upadł ośrodek władzy kasztelańskiej w Sączu „podegrodzkim".

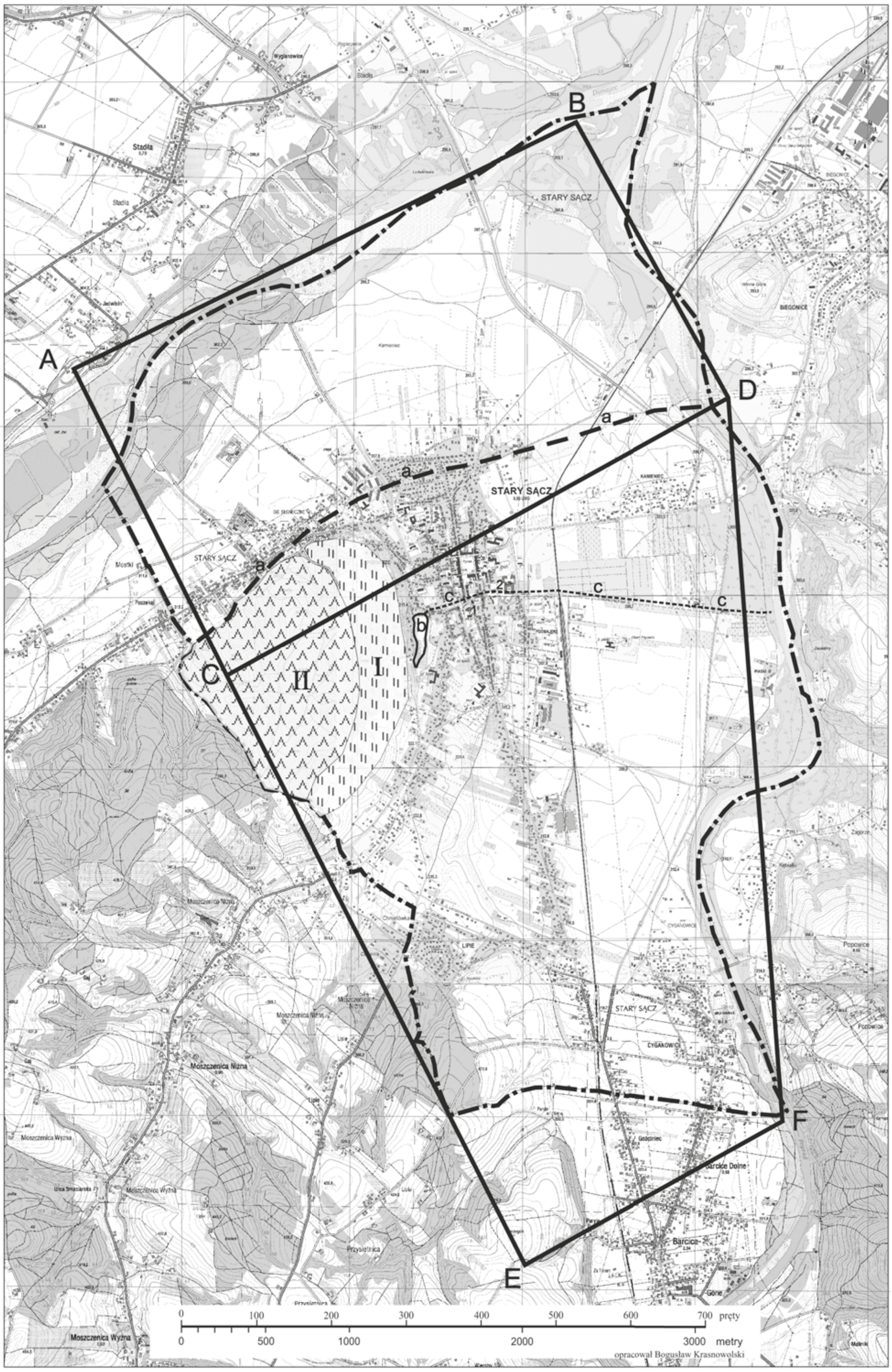
Lokacji dokonano w widłach Dunajca i Popradu, w miejscu z natury obronnym – ze stromą skarpą rzeki od strony wschodniej, u podnóża wzniesienia (Góry Miejskiej) od zachodu, zapewne na surowym korzeniu (archeolodzy dotąd nie potwierdzili domniemanego istnienia w tym miejscu osady przedlokacyjnej). Pierwotny układ urbanistyczny jest dobrze czytelny do dziś w centralnej i południowej części miasta (w części północnej został całkowicie unicestwiony w wyniku późniejszej regulacji). Prezentował typ ulicowo-pasmowy, wydłużony w linii traktu północ–południe (nad doliną Popradu ku przeprawie przez Dunajec). Środkowe pasmo stanowiła szeroka ulica będąca jednocześnie placem skupiającym funkcje publiczne, natomiast w pasmach bocznych znalazły się orientowane do tej ulicy działki siedliskowe. Południowy odcinek zachodniej pierzei placu utrwaliła dzisiejsza ulica Mickiewicza, reliktem południowego odcinka pierzei wschodniej jest południowa część dzisiejszej ulicy Kazimierza Wielkiego. Na krańcach układu pierzeje ulicy-placu zapewne zbliżały się ku sobie. Centralną część zajął kościół parafialny pw. św. Elżbiety i św. Małgorzaty, świętych węgierskich, z których pierwsza była siostrą, a druga ciotką księżnej Kingi; to podwójne wezwanie potwierdza pozyskanie w roku 1285 odpustów w dni poświęcone obu patronkom. Wezwanie św. Małgorzaty, której kult szerzył się na Węgrzech od około roku 1270, zdaje się wskazywać na czas fundacji świątyni, a pośrednio na czas lokacji miasta. Ukształtowany zasadniczo w wiekach XIV i XV kościół mógł być od początku budowlą murowaną. Otaczał go – jak dzisiaj – cmentarz. Po północnej stronie cmentarza przeprowadzono w poprzek układu urbanistycznego młynówkę, dla której zbiornikiem retencyjnym był staw pod Górą Miejską, spiętrzony na potoku Moszczenickim, dopływie Dunajca; miejsce po stawie czytelne jest w terenie do dziś. Po stronie wschodniej woda młynówki tworzyła zapewne kaskadę na skarpie miejskiej, opadając na stojący u jej podnóża młyn. Młynówka i związana z nią uliczka (dzisiejsza ul. Stefana Czarnieckiego) tworzyły poprzeczną oś układu, dzieląc go na dwie połowy. Pamięć budowy młynówki znalazła zapewne odzwierciedlenie w legendzie o księżnej Kindze, która „przyprowadziła" wodę do miasta.

Analizę modularną lokacyjnego Sącza utrudniają późniejsze przekształcenia. Hipotetycznie można przyjąć, że zastosowano tu „małe" sznury o wartości około 40 m (125 stóp po około 32 cm), przy czym wszystkie trzy pasma miałyby po 2 sznury szerokości. Tak znaczna głębokość działek świadczy, że miały one charakter siedliskowo-ogrodowy. Dawna szerokość działek nie jest możliwa do ustalenia. Cały układ miałby około 14 sznurów długości.

Typ rozwiązania urbanistycznego wykazuje węgierską proweniencję. Podobną dyspozycję otrzymały liczne układy urbanistyczne na północnych rubieżach ówczesnego Królestwa Węgier (Koszyce, Preszów, Spiska Nowa Wieś, Poprad). Za nieco dalszą analogię można uznać Bardiów i Lewoczę, gdzie plac przybiera formę wydłużonego prostokąta. Podobną dyspozycję mają też wsie zakładane przez Sasów w ramach węgierskiej kolonizacji Spisza, zdynamizowanej w wyniku przywileju królewskiego z 1271 r. (Frydman, Niedzica, Nowa Biała, Krempachy). Brak wyraźnej różnicy między układem miejskim a wiejskim znajdował odzwierciedlenie w niekonsekwencjach terminologii (osada mogła być określona jako *civitas*, *oppidum*, *villa*). Dla tych osad typowa była dyspozycja ulicowo-pasmowa, z centralnym pasmem w postaci placu-ulicy, z murowanym, gotyckim kościołem parafialnym w obrębie placu, zazwyczaj w jego centrum. Powtarzającym się elementem bywa też obecność cieku wodnego: młynówki lub potoku. Taki układ nadawano miastom pod rządami królów węgierskich Beli IV i Stefana V, ojca i brata księżnej Kingi. Nic dziwnego zatem, że wprowadziła ona w Sączu rozwiązanie przestrzenne o węgierskiej proweniencji, ale nieznane dotąd w Małopolsce.

Bliską analogią formalną, bliźniaczo podobną do Sącza, wydaje się domniemany pierwotny układ przestrzenny spiskiego Podolińca, należącego w czasach Kingi do ziemi sądeckiej i pierwotnego uposażenia sądeckich klarysek. Osada ta, wzmiankowana w 1256 r., otrzymała w 1292 r. prawa miejskie od Wacława II (jako polskiego władcy), zapewne w celu szybszego podniesienia z ruin po najeździe tatarskim. Przypuszcza się, że zrezygnowano wówczas z odbudowy wschodniej połowy układu.

Kolejny etap w dziejach Sącza otwierają dwie fundacje księżnej Kingi z 1280 r. – dla klarysek i dla franciszkanów. Zespół klasztorny Klarysek usytuowano nad skarpą miejską, jako element styczny od wschodu do układu urbanistycznego, przeciętego młynówką. Budowę murowanego kościoła pod pierwotnym wezwaniem św. Klary, Najświętszej Panny Marii i Świętej Trójcy rozpoczęto bezpośrednio po fundacji, o czym świadczą późnoromańskie ryty figuralne i ornamentalne umieszczone na bocznych ścianach prezbiterium (dziś przesłonięte stallami) oraz nadanie przez arcybiskupa Jakuba Świnkę w 1285 r. odpustów dla wspomagających budowę. Zapewne już w tym okresie został ustalony – realizowany też w późniejszej fazie – układ świątyni: z krótkim, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, obszernym korpusem i dwupoziomową częścią zachodnią, mieszczącą u dołu kapitularz, u góry chór panieński. Podobne rozwiązania wprowadzono w zbliżonym czasie w kościołach przy klasztorach panieńskich w Austrii, m.in. Dominikanek w Imbach i Klarysek w Dürnstein. Do pierwotnego założenia można przypisać pomieszczenia przyległe do kościoła od południa, wiązane

Rekonstrukcja lokacyjnego rozplanowania terenów miejskich.
Granica miasta na podstawie planu katastralnego z 1846 r.

ABCDEF – zasada rozmierzenia dwóch kompleksów rolnych (wraz z kamieńcami) o łącznej powierzchni 60 łanów: ABCD – kompleks północny: prostokąt 720 × 432 pręty = 24 łany, EFGH – kompleks południowy: trapez o bokach 720 i 360 prętów oraz wysokości 864 pręty = 36 łanów; a-a-a – rzeczywista granica między kompleksami: północnym (o rozlogu pn.-pd.) i południowym (o rozlogu wsch.–zach.); b – staw – zbiornik retencyjny młynówki, c-c-c – młynówka; 1 – kościół parafialny, 2 – zespół klasztoru Klarysek, I – pastwisko miejskie, II – las miejski na Górze Miejskiej

przez klasztorną tradycję ze św. Kingą: późniejszą poświęconą jej kaplicę i tzw. Konfesjonał. Być może jest to relikt wcześniejszej od kościoła „curii” księżnej (dotąd niezidentyfikowanej), wzniesionej w czasach lokacji miasta. Można tu wskazać na nieprzypadkową zapewne analogię z kościołem Klarysek w Pradze, gdzie do świątyni przylega niewielkie palatium księżnej Agnieszki, fundatorki klasztoru.

Ufundowany z mniejszym rozmachem drewniany klasztor Franciszkanów nie miał własnego kościoła, zakonnicy modlili się w kościele Klarysek. Obecne usytuowanie zabudowań pofranciszkańskich przy północnym skraju opisanego układu urbanistycznego, bezpośrednio nad słabo dziś czytelną skarpą zalewową, znajduje źródłowe potwierdzenie w 1312 r.: „apud antiquam civitatem podlescze”. Lokalizacja tego „Podlesia” po północnej stronie miasta została udokumentowana na dziewiętnastowiecznych planach katastralnych. Klasztor otrzymał wezwanie św. Stanisława Biskupa, którego kanonizacja we franciszkańskim Asyżu (1253) była wielkim osiągnięciem Kingi i Bolesława. Poza murowanymi kościołami – parafialnym (?) i klasztornym – oraz domniemaną „curią” księżnej, ówczesna zabudowa, o nieznanych formach, była drewniana. Miasto nigdy nie miało murowanych fortyfikacji. Obronę przed wrogiem ułatwiało ukształtowanie terenu, ponadto drewniane parkany, a przede wszystkim klasztor Klarysek.

W trakcie lokacji przestrzennej miasta rozmierzono jego uposażenie rolne i wyznaczono granice, zarejestrowane (zapewne bez istotnych zmian) na planach z lat 1829, 1836 i 1847. W granice te można wpisać dwa modularne czworoboki. Północny miał kształt prostokąta o wymiarach 720 × 432 pręty, czyli o powierzchni 24 łanów (rysują się tu linie rozłogu północ–południe), a południowy kształt trapezu o bokach 720 i 360 prętów oraz wysokości 864 prętów, czyli o powierzchni 36 łanów (tu rozłóg biegnie w linii wschód–zachód). Łącznie powierzchnia lokacyjnego miasta obejmowała 60 łanów frankońskich, czyli odpowiadała przeciętnej powierzchni miast zakładanych w Małopolsce. W układ miejskich ról wpisane były uposażenia kościelne: parafii i klasztorów, a siedziba wójtów, powiązana z ich uposażeniem, znajdowała się zapewne przy stawie pod Górą Miejską.

Wśród najdawniejszych mieszkańców miasta, obok dominującej ludności rodzimej, znaczną grupę stanowili Niemcy – takiej narodowości był m.in. wójt Tylman (Tyrman) notowany w latach 1286–1312, a także jego następcy Gotszalk i Gerwinus. Na podstawie pierwszych spisów świętopietrza szacuje się, że około 1325 r. liczba mieszkańców zbliżała się do tysiąca. Od 1307 r. w źródłach notowana była rada miejska, działająca zapewne już w wieku XIII. Rozwijał się handel. We wzmiance z 1273 r. jest mowa o spławianiu przez mieszczan zboża, najpóźniej od początku XIV w. przywożono z Węgier m.in. miedź i sukno, dostarczano bydło, konie i trzodę chlewną.

II.2. Osadnictwo na Sądecczyźnie w XIII–XIV wieku

Lokacja miasta Sącza przez Kingę była kluczowym elementem szerokiej akcji osadniczej, prowadzonej przez nią zarówno w obrębie uposażenia klarysek, jak i w tych dobrach Sądecczyzny, które pozostawały w rękach księżnej jako *dominium*. Sytuacji tej nie zmieniło przybycie Gryfiny (1289), wdowy po Leszku Czarnym, która jeszcze za życia Kingi (zmarłej w 1292 r.) przejęła rządy na Sądecczyźnie, sprawując je jako *ducissa de Sandec* aż do czasu wyjazdu do Czech w 1303 r.

Na początku XIV stulecia gęstość sieci osadniczej Sądecczyzny była już zbliżona do obecnej. W rezultacie natężenie akcji lokacyjnej, prowadzonej przez kolejne ksienie klarysek, w późniejszych latach wieku XIV zdecydowanie spadło. W dokumencie fundacyjnym jako uposażenie klasztoru Klarysek, oprócz miasta Sącza, wymieniono dwadzieścia osiem osad. Stosunkowo zwarty kompleks tworzyły: Barcice, Gołkowice, Kadcza, Łącko (zasiedlone wcześniej jako własność rycerska, a w latach 1251–1268 miechowskich bożogrobców), Maszkowice, Czerniec, Zarzecze, Zagorzyn, Szczereż, Klęczany, Naszacowice, Mokra Dąbrowa, Podegrodzie, Gostwica, Brzezna, Podrzecze, Chochorowice, Biczyce, Chełmiec, Strzeszyce, Olbina (wieś zanikła; zapewne Łubnia, po której przetrwała nazwa wsi Załubińcze, dziś w granicach Nowego Sącza), Małe Świniarsko, Biegonice, Myślec, Przysietnica, Wietrznica. W pewnym oderwaniu od tego kompleksu, po stronie północno-wschodniej, znalazł się Siedlec, a na południu wspominany Podoliniec, oddzielony od głównego kompleksu dóbr zalesionymi pasmami górskimi.

Większość wymienionych osad była lokowana na prawie niemieckim, z wytyczeniem regularnych układów ruralistycznych, obejmujących na ogół nie całą powierzchnię w obrębie granic, lecz tylko osadnicze centrum i kompleksy rolne. Przyjmując hipotetycznie system miar zastosowany w planie miasta Sącza, można pokusić się o odtworzenie zasad rozmierzenia wielu osad. Wśród wsi wymienionych w nadaniu z 1280 r. regularny układ łanowo-leśny z nawsiem przy potoku otrzymały m.in.: Zagorzyn (granice wsi można wpisać w prostokąt o wymiarach 400 × 648 prętów, co daje powierzchnię 20 łanów frankońskich), Gostwica (nawsie z rolami w prostokącie 480 × 162 pręty = 6 łanów), Siedlec, Przysietnica, a zapewne także Maszkowice (granice wsi można wpisać w romb o powierzchni 20 łanów) i Naszacowice (w obu tych wsiach rozplanowanie zatarły regulacje z lat osiemdziesiątych XVIII w.), a nadto Brzezna, Chochorowice i Biegonice. Układ niwowy doskonale zachował się w Podegrodziu, lokowanym przez Kingę najpóźniej w roku 1273, gdy wspomniany został sołtys: regularnie rozmierzono część wsi na planie prostokąta o wymiarach 324 × 560 prętów, obejmującego 14 łanów. Podobna dyspozycja czytelna jest w Dąbrowie Mokrej, lokowanej przez Kingę wkrótce po 1280 r.; granice tej wsi oparto na prostokącie o bokach 540 × 384 pręty i powierzchni 16 łanów. Zatarta w wyniku regulacji z końca XVIII w. dyspozycja niwowa zdaje się być dostrzegalna w Chełmcu. Układ ruralistyczny w typie półwsia czytelny jest nadto w Kadczy, gdzie część modularnie rozmierzoną (nawsie z rolami) można wpisać w prostokąt o wymiarach 360 × 216 prętów i powierzchni 6 łanów.

Nieco później w skład uposażenia klasztornego weszły kolejne wsie. Działania Gryfiny przyniosły w roku 1293 lokację Olszany (część modularnie rozplanowana w prostokącie o wymiarach 360 × 648 prętów i powierzchni 18 łanów), Rdziostowa (dziś przysiółek w północnej części Chełmca) i zapewne Mostków, z którymi identyfikowana jest wieś Na Łękach (dziś przysiółek Gołkowic), z czytelnym nawsiem w dolinie potoku. Jako półwsie prezentowała się zapewne Zabrzeż (sołectwo, wzmiankowane w 1312 r., miało istnieć już w czasach Kingi).

Nie wszystkie osady należące przed fundacją klasztoru Klarysek do Kingi, a po fundacji do niej i do Gryfiny, stały się częścią jego uposażenia; niektóre nadal tworzyły dominium książęce, np. Ujanowice, lokowane w roku 1268. Księżna Kinga lokowała też wieś Podłęże (dziś nie istnieje). Z kolei Kamienicę (utożsamianą z dzisiejszą Kamionką Małą) osadzono staraniem Gryfiny w 1297 r.; przetrwał tam układ łanowo-leśny. W obrębie dominium w 1307 r. istniała jeszcze Wola Kosnowa (część rozmierzona modularnie może być wpisana w romb o powierzchni 7 ½ łanu). Podobny status miały Opalana, wzmiankowana w 1292 r., wspomniane w następnym roku Skrudzina i Stanęcin (dziś przysiółek w północnej części Chełmca; zachowały się relikty układu łanowo-leśnego), Wola Pikulina (wzmiankowana w 1312 r.), Łąka, Żeleźnikowa.

Całe dawne dominium Kingi i Gryfiny od początku XIV wieku znajdowało się już w posiadaniu klasztoru Klarysek i akcja osadnicza była kontynuowana we włościach klasztornych, aczkolwiek z mniejszą intensywnością. Zapewne na początku tego stulecia osadzona została Długołęka (Długa Łąka). Z jej lokacją należy wiązać modularnie rozplanowany układ łanowo-leśny (zamknięty w prostokącie o wymiarach 270 × 288 prętów = 6 łanów), z nawsiem nad potokiem. Następnie w 1330 r. została lokowana Kamienica; zachował się jej łanowo-leśny układ ruralistyczny. Lokację sąsiedniego Boczkowa (około 1358 r.?) można wiązać z rządami ksieni Konstancji i sołtysami Zabrzeża. Lokacyjne półwsie wraz z rolami można wpisać w prostokąt o wymiarach 240 × 648 prętów = 12 łanów. Wymieniony w dokumencie lokacyjnym Kamienicy las nad Zbludzą został z czasem zajęty przez wieś Zbludzę, poświadczoną źródłowo dopiero od wieku XV. W roku 1334 starosądecka opatka Salomea lokowała Tylmanową; łanowo-leśna dyspozycja układu osadniczego czytelna jest do dzisiaj. W roku 1367 lokowana została Krosna, a w 1370 Żmiąca; w stanie czytelnym zachowały się ich układy łanowo-leśne. W podobnym okresie lokowano Stańkową i Stańkową Wolę. Najpóźniej w 1379 r. prawem niemieckim dysponowała Kicznia; część modularnie rozmierzona tworzy trapez o powierzchni 10 łanów.

W pierwszej ćwierci XIV w. prowadzona przez klaryski działalność osadnicza objęła też skraj Podhala i z czasem wpisała się, zapewne nieprzypadkowo, w kształtowanie łańcucha wsi między Nowym Targiem a Krościenkiem – kordonu przy granicy z Węgrami, tworzonego w ramach królewskiej polityki osadniczej Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. W roku 1307 rozpoczęło się osadzanie Kluszkowców i trwało jeszcze w 1320 r. Określona w kontrakcie wójtowskim powierzchnia 60 łanów odpowiada modularnemu prostokątowi o wymiarach 607 ½ × 1280 prętów, rozciągniętemu między grzbietem Gorców a doliną Dunajca. Od roku 1317 pomiędzy Dunajcem a Pieninami osadzano Sromowce (Przekop); dwa kompleksy o powierzchniach wynoszących zapewne po 36 łanów frankońskich, odpowiadające Sromowcom Wyżnym i Niżnym, były oparte zapewne na modularnych prostokątach o wymiarach po 864 × 540 prętów. Niewielkie punkty osadnicze o charakterze półwsi powstały nad skarpą Dunajca.

Lokację miasta Sącza należy postrzegać jako główny element szerszej akcji osadniczej zapoczątkowanej i rozwijanej konsekwentnie przez księżnę Kingę w dobrach przekazanych przez nią klasztorowi Klarysek oraz w jej dominium książęcym. Poświadczają to zarówno źródła pisane, jak i układy urbanistyczne Sącza i Podolińca oraz liczne układy ruralistyczne.

II.3. Translacja miasta i jej skutki (1292–1370), regulacja urbanistyczna (1357–1358)

Zmianę statusu Sącza jako centrum administracyjnego i politycznego zdominowanej przez własność klasztoru Klarysek Sądecczyzny przyniosły rządy Wacława II Czeskiego. Lokacja w widłach Dunajca i Kamienicy miasta Nowego Sącza (1292) w zamyśle władcy miała oznaczać nie tylko translację owego centrum na północ i podporządkowanie go monarsze, ale także likwidację dotychczasowego Sącza. Do nowo lokowanego ośrodka przenieśli się synowie dziedzicznego wójta starego miasta, nakazano to również klaryskom i franciszkanom. Sącz, zwany odtąd Starym, nie uległ wprawdzie likwidacji, co było zapewne wynikiem oporu ze strony klarysek, powiązanych przez osoby kolejnych ksień z dynastią piastowską. Utracił jednak na rzecz królewskiego Nowego Sącza funkcję centralnego ośrodka Sądecczyzny.

Pozostał jednak centrum rozległych włości klasztornych oraz znaczącym ośrodkiem życia gospodarczego, a zwłaszcza religijnego, dzięki klasztorowi Klarysek i jego związkom z dynastią piastowską. Budowa kościoła Klarysek została w zasadzie ukończona do czasu jego konsekracji przez biskupa Jana Grota w 1332 r. Zapewne jeszcze w wieku XIV powstał mur obronny otaczający zespół klasztorny. O tak wczesnej genezie świadczą warstwy wyrównawcze w wątku z łamanego kamienia. Później dobudowano cylindryczne baszty, z których jedna się zachowała. Już w 1333 r. król Kazimierz Wielki przekazał rządy na ziemi sądeckiej swojej matce Jadwidze, która do śmierci (1339) rezydowała w tutejszym dworze. W roku 1334 osiadła w Starym Sączu Konstancja, księżna głogowska, siostrzenica króla, tytułująca się *ducissa Sandecensis* (1334), jak Kinga i Gryfina, i w roku 1350 objęła rządy w klasztorze. Po jej śmierci (1360/1363) przybyła tu Agnieszka (1367), córka księcia opolskiego Bolesława, od 1370 r. ksieni klarysek.

W roku 1357 ksieni Konstancja nadała Staremu Sączowi prawo magdeburskie, a w następnym roku przywilej ten potwierdził król Kazimierz Wielki. Z tym nadaniem można hipotetycznie wiązać regulację urbanistyczną, której wynikiem jest zachowane do dziś rozplanowanie miasta. Regulacją objęto część Starego Sącza położoną po północnej stronie kościoła parafialnego i młynówki; część południowa stała się przedmieściem. Analiza modularna wskazuje, że zasadniczą jednostką mierniczą, jaką się posłużono, był sznur (43,95 m) liczący 150 stóp (29,3 cm każda), czyli miara popularna w Małopolsce od XIII w. Teren miasta daje się wpisać w czworobok o modularnych wymiarach 11 × 8 sznurów, wyznaczony przez dzisiejsze ulice Ignacego Daszyńskiego i 3 Maja (od wschodu i zachodu) oraz Szewską i Czarnieckiego (od północy i południa). Prostokątny rynek uzyskał wymiary 2⅔ × 2 sznury (a więc proporcje 4 : 3), wybiegające z jego naroży ulice miały po 25 stóp szerokości, natomiast pozostałe były o połowę węższe. Większość podzielonych na działki siedliskowe bloków zabudowy miała po 200 stóp (1 i ⅓ sznura) głębokości. Natomiast bloki położone

między ulicami tranzytowymi od rynku ku północy i południowi należy uznać za dwufrontowe, o głębokości działek po 125 stóp. Szerokość działek wnosiła 50 stóp (⅓ sznura). W obrębie nowo wytyczonej części miasta znalazło się około dziewięćdziesięciu pięciu działek.

Na rynku skupiała się zabudowa użyteczności publicznej. We wspomnianym dokumencie w 1357 r. wymieniono jatki i kramy rzeźnicze, piekarskie, szewskie i sukiennicze. Zapewne stał tu już wówczas ratusz, wzmiankowany jednak po raz pierwszy w 1582 r., o strukturze może podobnej do późniejszego, znanego z rysunku sprzed 1795 r., a więc powiązany z kramami.

Między zachodnim skrajem układu urbanistycznego a potokiem zasilającym staw młynówki wytyczono zapewne pas działek ogrodowych (ich głębokość określić można jako 550 stóp, czyli 2⅔ sznura). Wiele wskazuje na to, że była to adaptacja zapleczy działek siedliskowo-ogrodowych pierwotnego układu urbanistycznego. Funkcja tego terenu została poświadczona na planie katastralnym z 1847 r. („Pod Ogrodami"). Podnóże porośniętej lasem Góry Miejskiej zajmowały pastwiska. Cechy modularnego rozplanowania dają się nadto zauważyć na przedmieściu położonym po północnej stronie dzisiejszej ulicy Szewskiej, przy końcowych odcinkach ulic Jana Kilińskiego, 11 Listopada i Szczęsnego Morawskiego, z orientowanymi do nich działkami siedliskowymi, tyle że chronologia tej regulacji nie jest pewna i wiele wskazuje na to, że dokonano jej raczej w późniejszym okresie. Natomiast w obrębie południowego kompleksu miejskich ról została osadzona wieś Cyganowice, która z czasem stała się przedmieściem, a nad skarpą doliny Popradu wytyczono czytelne do dzisiaj jej centrum osadnicze o charakterze półwsia.

Regulacja urbanistyczna z połowy XIV w. upodobniła Stary Sącz do innych małopolskich miast. Bliskie analogie dają się zauważyć w lokowanej w 1253 r. Bochni, szczególnie w zakresie zastosowanych miar i w wymiarach rynku.

Zapewne w czasie przeniesienia miasta na prawo magdeburskie kościołowi parafialnemu nadano postać zbliżoną do dzisiejszej, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie i jednonawowym korpusem. Obecną formę przypuszczalnie zawdzięcza odbudowie po zniszczeniach spowodowanych w trakcie najazdu na Sądecczyznę Ścibora ze Ściborzyc w roku 1410. W tym samym okresie pierwotny, prawdopodobnie drewniany, podział zachodniej części kościoła Klarysek zastąpiła konstrukcja murowana. Wraz z rozwojem zespołu kościoła parafialnego został stopniowo zagospodarowany centralny element przedmieścia. Ten relikt dawnego placu targowego sprzed szachownicowej regulacji, tracąc swą pierwotną funkcję, został w znacznym stopniu zajęty przez zabudowania plebańskie.

Liczba mieszkańców Starego Sącza (z Cyganowicami) wzrosła do około 1365. Jego ranga ekonomiczna zmalała po lokacji Nowego Sącza oraz po najeździe i pożarze w 1410 r. Mieszczanie starosądeccy nadal prowadzili handel suknem, zapewne pośredniczyli w eksporcie ołowiu ze Sławkowa i Olkusza na Węgry, utrzymywali też kontakty handlowe z Krakowem i Bochnią. O rozwoju rzemiosła świadczą wspomniane już jatki i kramy. W drugiej ćwierci XIV w. odnotowano trzech kowali i rzeźnika. W XV w. odbywały się tu z pewnością targi i jarmarki. W roku 1454 istniał cech zbiorowy, skupiający wszystkich rzemieślników. Z zapisów w księdze wójtowsko-ławniczej z lat 1480–1489 wynika, że działały wówczas warsztaty kuśnierskie (4), piekarskie (4), powroźnicze (1) i mydlarskie (1), a także kuźnie (2) i browary (2). Ważniejszą rolę odgrywało jednak rolnictwo i hodowla bydła. Pod tym względem tutejsze mieszczaństwo nie różniło się w zasadzie od mieszkańców wsi, a sytuacja taka trwała do schyłku doby staropolskiej.

III. MIASTO NOWOŻYTNE

III.1. W okresie rozkwitu (XVI – połowa XVII wieku)

Schyłek średniowiecza i początki ery nowożytnej były czasem zagospodarowywania terenów otaczających centrum Starego Sącza. Po jego zachodniej stronie, w obrębie działek ogrodowych w dolinie potoku Moszczenickiego, na stoku Góry Miejskiej rozwinęło się przedmieście Podgórze (nazwa odnotowana na planach katastralnych z XIX w.). Jego centrum stanowił nieregularny plac, zapewne miejsce spędu bydła z pastwisk na Górze Miejskiej. Na przedmieściu po stronie północnej wzniesiono drewniany zespół szpitala ubogich z kościółkiem pw. Krzyża Św., poświadczonym od roku 1551, gdy sądecki mieszczanin Mikołaj Hipolit ufundował tam prepozyturę. Kościółek spłonął w 1809 r., dziś jego miejsce zajmuje murowana kaplica. Sugerowany niekiedy w literaturze związek tej niewielkiej świątyni z początkami starosądeckiej parafii należy uznać za bezpodstawny; wezwanie Krzyża Św. było popularnym patrocinium kościołów szpitalnych. Drugi szpital ubogich założono w końcu XVI w. po przeciwnej stronie miasta, przy trakcie prowadzącym na południe. Należącej do tego zespołu kaplicy pw. św. Rocha i św. Sebastiana tradycja przypisuje średniowieczne pochodzenie – również bezpodstawnie; najdawniejszą o nim wzmiankę źródłową zawiera wizytacja z 1596 r. („capella noviter constructa, lignea"). Kolejny wizytator odnotował w 1608 r., że kaplica ta powstała przed piętnastu laty, a zatem w roku 1593. Po pożarze z 1644 r. wzniesiono dzisiejszą, murowaną kaplicę jako fundację ksieni klarysek Anny Lipskiej i klasztornego rządcy Samuela Łapki. Po wschodniej stronie Starego Sącza, poniżej skarpy miejskiej, funkcjonował klasztorny folwark Podmajerz. Przed rokiem 1644 powstała tu kaplica pw. św. Jana Chrzciciela.

W epoce wczesnonowożytnej nastąpił ograniczony rozwój systemu obronnego. Król Zygmunt I nadając starosądeckim klaryskom w 1528 r. przywilej na organizowanie dwóch jarmarków (potwierdzony przez Stefana Batorego w 1582 r.) zastrzegł, by uzyskane z nich dochody przeznaczano na wzmocnienie obwarowań miasta. Stanowiły je zapewne drewniane parkany. Głównym elementem obronnym pozostawał inkastelowany klasztor Klarysek. Jego fortyfikacje powstawały w kilku (trzech?) etapach, od średniowiecza po przełom XVI i XVII w., kiedy na polecenie kardynała Jerzego Radziwiłła (1598) nadbudowano klasztorne mury obronne i wprowadzono nowe strzelnice. Końcową datę owych modernizacji wyznacza zapewne dekoracja sgraffitowa z datą 1632. Pewną rolę w systemie obronnym pełnił także klasztor Franciszkanów.

Inwestycjom związanym z poprawą obronności towarzyszyły przekształcenia architektoniczne zespołów sakralnych, będące w większości rezultatem mecenatu klarysek. Gruntowna

przebudowa siedziby klarysek, typowa dla większości klasztorów panieńskich w diecezji krakowskiej, była wynikiem zaleceń biskupich wizytatorów, akcentujących potrzebę zaostrzenia klauzury. Uformowana wówczas skromna, funkcjonalna architektura o prowincjonalnym charakterze do dziś decyduje o stylowym wyrazie zespołu. Roboty budowlane „wedle modelu jemu pokazanego" (a zatem projektu nieznanego autorstwa, opracowanego niewątpliwie staraniem władz diecezjalnych) prowadził w latach 1601–1604 Jan di Simoni, włoski murator zamieszkały w podkrakowskim Kazimierzu (w archiwum klasztornym zachowały się zawierane z nim umowy). W rezultacie tych prac, zapewne na bazie założenia średniowiecznego, powstały cztery skrzydła klasztorne, zgrupowane wokół otoczonego krużgankami wirydarza. W zespole tym wyróżnia się budynek furty, z filarowym portykiem i sgraffitową dekoracją w fasadzie. W kolejnym etapie, zgodnie z umową z roku 1605, tenże Simoni murował piętrowy „dom kapłański" (dla zakonnych kapelanów) po północnej stronie dziedzińca przed klasztorem, fasadę zdobi sgraffito. W pierwszej połowie XVII w. podjęto prace modernizacyjne w klasztornym kościele; ich najbardziej efektownym rezultatem są manierystyczne formy zachodniego szczytu świątyni. Jednocześnie wykonywano remonty i inne prace w kościele parafialnym. Zapewne około roku 1622 (data na portalu) murowaną postać uzyskała wieża w fasadzie zachodniej, wcześniej (1608) określana jako drewniana. W wyniku robót prowadzonych w latach 1647–1649 (po pożarze miasta w 1644 r.) staraniem ksieni Anny Lipskiej powstały sklepienia w prezbiterium i korpusie. Najwcześniej u schyłku średniowiecza, a zapewne dopiero u progu ery nowożytnej starosądeccy franciszkanie wznieśli murowany kościół, wspomniany po raz pierwszy w wizytacji kardynała Jerzego Radziwiłła z 1596 r. Brak badań architektonicznych uniemożliwia dokładne określenie stratygrafii murów. Od krótkiego prezbiterium (o nieznanym zamknięciu od wschodu) niewiele szerszy był korpus, o dyspozycji zapewne dwunawowej, na co wskazywałaby wzmianka kronikarska z 1764 r. o ołtarzu przy filarze pośrodku korpusu. Do kościoła dostawiono od strony południowej kaplice Matki Boskiej Różańcowej (1628) i św. Antoniego Padewskiego (przed 1643 r.). Natomiast murowany klasztor po północnej stronie świątyni franciszkanie zbudowali dopiero po spaleniu w 1644 r. dotychczasowego drewnianego domu.

Wyobrażenie o śródrynkowej zabudowie Starego Sącza daje rysunek pomiarowy ratusza sprzed pożaru w roku 1795. Nowożytna murowana, piętrowa budowla z wieżą, otoczona podcieniami, miała na parterze dwa rozdzielone sienią rzędy kramów. Był to zatem typowy program powiązanej z ratuszem budowli targowej.

W drugiej połowie XVI wieku z cechu zbiorowego wyodrębniły się bardziej wyspecjalizowane cechy: tkacki (1558), szewski (1590) i kuśnierski. Związane z nimi bractwa miały swe ołtarze w kościele parafialnym. Później powstały cechy rzeźników (1630) i krawców (1631). Cech zbiorowy według statutu z 1638 r. zrzeszał kowali, ślusarzy, bednarzy i garncarzy. W Starym Sączu rozwijało się nadto piwowarstwo i gorzelnictwo. W rejestrach poborowych z lat 1581, 1629 i 1655 odnotowano po kilku szewców, płócienników, piekarzy, rybaków, rzeźników, kowali, krawców, kuśnierzy i garncarzy oraz pojedynczych łaziebników, bednarzy, cieśli i ślusarzy.

III. 2. Upadek miasta (1656–1770)

Od drugiej połowy XVII stulecia zniszczenia w Starym Sączu były związane z kolejnymi konfliktami zbrojnymi, m.in. najazdem szwedzkim (1655–1657), wojną północną (początek XVIII w.), walkami między zwolennikami Augusta III i Stanisława Leszczyńskiego (1734–1735), konfederacją barską (1768–1772), ponadto katastrofalne skutki miał pożar miasta w roku 1746. Jednak ówczesna działalność budowlana ograniczała się w zasadzie do kościołów i klasztorów. Prace w zespole klarysek były w znacznym stopniu połączone ze staraniami o beatyfikację Kingi, sfinalizowanymi w 1690 r. Około 1664 r. nad tzw. Konfesjonałem wzniesiono kaplicę Matki Boskiej Loretańskiej, nakrytą po stu latach (około 1767 r.) późnobarokową kopułą, której autorem (podobnie jak wieżyczki na sygnaturkę na kalenicy kościoła) był zapewne Francesco Placidi. Wcześniej, w roku 1699, wystrój wnętrza prezbiterium wykonał włoski warsztat Baltazara Fontany. Natomiast franciszkanie po potopie szwedzkim wprowadzili w kościele półkolistą absydę prezbiterialną (czytelną do dziś) oraz dobudowali od południa kolejną kaplicę – pw. św. Rocha i św. Sebastiana, a od północy, przy prezbiterium, zakrystię; przede wszystkim zaś kontynuowali budowę murowanego klasztoru. Dalsze prace budowlane przy klasztorze franciszkańskim prowadzono w latach 1686, 1706 i 1741–1742. Wiadomo również, że w zespole kościoła parafialnego powstała kaplica św. Barbary, wzmiankowana po raz pierwszy w 1764 r.; dziś na jej miejscu stoi szkoła.

Według inwentarza z roku 1696 w Starym Sączu znajdowało się 271 posesji. Mieszczan było zapewne ponad półtora tysiąca, a wraz z duchowieństwem, szlachtą i służbą miasto liczyło około dwóch tysięcy mieszkańców, zapewne nieco mniej niż w okresie rozkwitu, czyli w XVI i w pierwszej połowie XVII w. W inwentarzu z 1698 r. odnotowano nazwiska właścicieli poszczególnych posesji, a także cechy: szewski, krawiecki, kuśnierski, tkacki, piekarski i rzeźnicki oraz wspólny (obejmujący garncarzy, kowali, ślusarzy i bednarzy – łącznie 64 warsztaty), a ponadto działających poza strukturami cechowymi rybaków. Na początku XVIII w. znacząco spadła liczba rzemieślników, co poświadczają informacje zawarte w rejestrze poborowym z 1712 r. – są w nim wymienieni dwaj szewcy oraz pojedynczy rzemieślnicy innych specjalności (kowal, krawiec, kuśnierz, piekarz, płóciennik i rzeźnik). Nadal głównym zajęciem mieszkańców Starego Sącza było rolnictwo i hodowla.

IV. POD PANOWANIEM AUSTRIACKIM

IV.1. W okresie przedautonomicznym (1770 – połowa XIX wieku)

W roku 1770 Austria, pod pretekstem wprowadzenia kordonu sanitarnego, zagarnęła południowy skraj Małopolski wraz ze Starym Sączem. Pod względem administracyjnym miasto włączono w 1774 r. do obwodu wielickiego, a od 1784 r. należało do cyrkułu nowosądeckiego. Zgodnie z antyzakonną polityką cesarza Józefa II dobra klarysek starosądeckich zagarnęło państwo. W roku 1782 włości te wraz z miastem Starym Sączem stały się własnością cesarską, zarządzaną przez K.K. Ex-Nonnen

Herrschaft Alt-Sandez. Podjęto też próbę likwidacji klasztoru, lecz klaryski obroniły się rozwijając działalność edukacyjną. Założona wówczas szkoła dla dziewcząt uzyskała w 1821 r. własny budynek w obrębie fortyfikacji klasztornych.

W tym okresie miasto wyszło z regresu. Przyczyniły się do tego charakterystyczne dla całego zaboru austriackiego działania modernizacyjne, w tym wytyczanie nowych dróg i regulacje ulic, zakładanie nowych, racjonalnie rozplanowanych kolonii z murowaną zabudową, rozwój budownictwa murowanego (dyktowany względami ochrony przeciwpożarowej), przejmowanie i zagospodarowywanie do celów świeckich niektórych budowli sakralnych.

Nowe drogi o znacznej szerokości, wytyczane długimi odcinkami linii prostych, były obsadzane szpalerami drzew, zapewniającymi podróżnym cień i ochronę przed śniegiem. Jako jedna z pierwszych powstała obecna droga do Nowego Sącza (w granicach Starego Sącza to dzisiejsza ul. Jana Pawła II), oznaczona już na wojskowej mapie topograficznej z lat 1779–1782. Jej wprowadzenie do centrum miasta wymagało regulacji średniowiecznej uliczki wybiegającej na wschód z północno-wschodniego narożnika Rynku. Równoczesne uregulowanie traktu wiodącego na południe, wzdłuż doliny Popradu, wiązało się z przebiciem dzisiejszej ulicy Sobieskiego jako południowego przedłużenia ulicy związanej z szachownicowym, czternastowiecznym układem urbanistycznym, wychodzącej z południowo-wschodniego narożnika Rynku. Wzdłuż tej ulicy szybko zaczęła się skupiać nowa zabudowa; w rezultacie z czasem zanikła zabudowa przy wschodniej pierzei dawnej ulicy-placu z czasów księżnej Kingi.

Powstanie nowych dróg pobudzało rozwój innych inwestycji. W linii traktu do Nowego Sącza zbudowano drewniany most na Popradzie, ukazany na widoku miasta z 1820 r. Nieopodal przyczółka mostowego przy lewym brzegu rzeki, na tzw. Małym Kamieńcu powstał niewielki zespół murowanej zabudowy, zarejestrowany na widokach miasta z lat 1820 i 1842, złożony ze szpitala wojskowego (z głównym korpusem i parą oficyn), kapliczki św. Jana Nepomucena, browaru, zajazdu i magazynu, zniszczonego w 1832 r. przez powódź. Do dziś z tego zespołu przetrwała jedynie kapliczka.

Efektem patentu osadniczego, wydanego 17 września 1781 r. przez cesarza Józefa II, były w Galicji liczne kolonie wiejskie zakładane w przejętych przez państwo austriackie dobrach królewskich i klasztornych dla osadników z krajów niemieckojęzycznych. Powstały one również w skonfiskowanych rozległych włościach starosądeckich klarysek. Dwie znalazły się w granicach Starego Sącza: jedna w obrębie dawnego folwarku na Podmajerzu (rejon dzisiejszej ul. Bandurskiego), druga w sąsiedztwie klasztoru Franciszkanów. Pierwsza z nich, założona w 1785 r. i nazwana Neudörfel, otrzymała status odrębnej od miasta gminy wiejskiej. Obszar tej kolonii miał kształt prostokąta o wymiarach 102 × 72 sążnie (1 sążeń = 1,9016 m). Po obu stronach wytyczonej w linii prostej ulicy o szerokości 6 sążni wiedeńskich wydzielono po sześć identycznie zagospodarowanych działek o wymiarach 12 × 48 sążni z murowaną zabudową: szczytowo usytuowanym budynkiem mieszkalnym oraz budynkiem gospodarczym w układzie kalenicowym na zapleczu. Wjazd na podwórza akcentowały bramy w pierzei ulicy. Zagospodarowanie to zarejestrowano (schematycznie) na planie Starego Sącza z 1829 r., dokładniej zaś na planie katastralnym (1847). Ostatnim zachowanym przykładem tej zabudowy jest dom przy ul. Bandurskiego 22, z datą „1826" umieszczoną w szczycie. Bezpośrednio przed wytyczeniem kolonii zburzono kaplicę św. Jana Chrzciciela, pozostawiono natomiast kaplicę św. Kingi z 1779 r. (przy źródełku związanym z jej kultem). Nieco mniejsze, podobnie rozplanowane osiedle powstało w sąsiedztwie kościoła Franciszkanów, który w roku 1786 stał się placówką duszpasterską dla kolonistów. Osią niezachowanego założenia była odpowiednio przeregulowana stara droga (dzisiejsza ul. Krakowska).

Po pożarze Starego Sącza w 1795 r. wprowadzono zaostrzone przepisy przeciwpożarowe, pobudzając rozwój zabudowy murowanej (przy utrzymującej się dominacji domów drewnianych). Parterowe, murowane domy o barokowo-klasycystycznych cechach stylowych, z wysokimi dachami łamanymi lub dwuspadowymi, ujętymi przez dekoracyjnie kształtowane szczyty, projektowane zapewne przez urzędowych budowniczych austriackich, zachowały się m.in. przy ulicach 3 Maja 35 (rozbudowany w 1843 r.), Kazimierza Wielkiego 19 (1832), Kilińskiego 10 (1838) i Sobieskiego 15/17. Wyróżnia się Dom na Dołkach (z piętrową facjatą) przy Rynku 6, z pewnymi elementami będącymi adaptacją cech charakterystycznych dla architektury siedemnastowiecznej; formy stylowe właściwe dla schyłku XVIII w. przywrócono podczas remontu konserwatorskiego tego domu w latach 1953–1956. Z nową polityką sanitarną władz austriackich była związana likwidacja cmentarza przy kościele parafialnym. Jego funkcję przejął założony w 1783 r. i czynny do dziś cmentarz przy kościele pw. św. Rocha i św. Sebastiana.

Nowa funkcja ośrodka duszpasterskiego dla kolonistów niemieckich nie uratowała zespołu franciszkańskiego. Już w roku 1813 dawny franciszkański spichlerz został przejęty na skład solny. W 1831 r. budynek ten zakupiły władze miejskie i w połowie XIX w. rozbudowały na siedzibę magistratu (dziś ul. Stefana Batorego 25). Natomiast kościół z klasztorem adaptowano w latach 1854–1855 na potrzeby sądu (wówczas oddzielonego od magistratu) i więzienia, co dokumentuje ówczesny projekt (arch. Runge). Najpóźniej w pierwszej połowie XIX w. przy prowadzących do pól uprawnych drogach na przedmieściach powstały długie ciągi stodół z klepiskami, zarejestrowane na planie katastralnym z 1847 r.

W omawianym okresie liczba mieszkańców systematycznie wzrastała, do 3816 w roku 1844, jedynie w 1855 r. na krótko spadła do 3006 w wyniku zarazy, głodu i nieurodzaju. W Starym Sączu długo mieszkali niemal wyłącznie katolicy. Dopiero w 1830 r. w obrębie parafii starosądeckiej (obejmującej też Cyganowice, Moszczenicę, Popowice i Mostki) odnotowano protestantów (75) i żydów (20); od tego czasu liczba ludności żydowskiej szybko rosła (do około dwustu w latach pięćdziesiątych XIX w.). W gospodarce nadal dominowało rolnictwo, rzemiosło skupiało się w cechach, których organizacja zasadniczo powielała model z czasów przedrozbiorowych. Zmieniła się natomiast struktura władz administracyjnych miasta: zlikwidowano tradycyjny samorząd, w jego miejsce wprowadzono zarząd miejski, początkowo wybierany, z czasem mianowany; do lat dwudziestych XIX w. tworzyli go wyłącznie Polacy.

IV.2. W okresie autonomii galicyjskiej (1866–1918)

Stary Sącz rozwijał się powoli. Liczba jego mieszkańców wzrosła z 3,9 tys. w roku 1880 do blisko 4,6 tys. w roku 1900. W szybszym tempie przybywało ludności żydowskiej (1880 r. – 325, 1900 r. – 517 osób), która tuż przed pierwszą wojną światową stanowiła już 13% populacji miasta. W roku 1860 utworzono gminę żydowską, w 1876 r. pobudowano drewnianą bożnicę, zastąpioną w 1905 r. przez murowaną (ul. Stanisława Staszica 3; projekt nowosądeckiego architekta Józefa Kostańskiego), przy ul. Jagiellońskiej 16 funkcjonowała mykwa.

Czynnikiem stymulującym rozwój miasta była budowa ukończonej w 1876 r. linii kolejowej z Tarnowa przez oba Sącze i Słowację do Budapesztu. Oddalona od centrum stacja kolejowa została z nim powiązana wytyczoną wówczas ulicą (dzisiejsza ul. 22 Stycznia), przy której rozwijała się rozproszona, nowa zabudowa mieszkalna. Rada miejska wydając kolejne uchwały usiłowała wpływać na kształtowanie zabudowy. Zgodnie z jej postanowieniami od 1899 r. domy w centrum mogły być budowane wyłącznie z materiałów ogniotrwałych, a od 1906 r. przy Rynku wyłącznie piętrowe. Zapisy drugiej uchwały pozostały na papierze – jak można i dzisiaj zobaczyć, powstały zaledwie dwie piętrowe kamienice. Udało się natomiast zlikwidować przyrynkową zabudowę podcieniową. Już w roku 1871, po spaleniu się dwóch takich domów przy zachodnim odcinku południowej pierzei Rynku, zrezygnowano z ich odbudowy i urządzono w tym miejscu funkcjonujący do dziś plac targowy, tzw. Maślany. Na przełomie XIX i XX wieku lokacyjne działki siedliskowe między południowym odcinkiem dzisiejszej ul. Staszica a ul. 3 Maja zastąpił park miejski – niewielki, lecz istotny element w ówczesnym programie urbanistycznym. W roku 1912 powstał plan regulacyjny autorstwa inż. Ludwika Mianowskiego, zakładający poszerzenie niemal wszystkich ulic. Realizacja tego założenia wymagałaby znacznych wyburzeń i wywłaszczeń, co było nierealne, toteż plan nie wywarł wpływu na kształt urbanistyczny miasta. W protokole z posiedzenia Rady Miejskiej zapisano, że „byłoby rzeczą […] niedopuszczalną nadać […] trzeciorzędnym przecznicom szerokość ulic […] jak w starych dzielnicach Krakowa lub Lwowa". Przyjęto „za zasadę: […] jak najmniejsze odstępowanie od istniejących krzywizn i załomów, z rozszerzeniem ulic uwzględniającym ich większą lub mniejszą ważność komunikacyjną", podkreślając, że „gminie zależy nie tylko na taniości regulacji, ale i na wprowadzeniu ładu w zabudowywaniu miasta, co da się uzyskać bez uciekania się do tak daleko idących zmian, jakie przypuszczają postanowienia i zarys planu regulacyjnego". Większe znaczenie miało połączenie w 1910 r. Starego Sącza z odrębną dotychczas gminą w Podmajerzu. Nadto w końcu XIX w. na południowym skraju miasta, w rejonie ulicy Węgierskiej, założono nowy cmentarz. Otrzymał on kompozycję kwaterową, z aleją na osi; w jego obrębie wytyczono w czasie pierwszej wojny światowej cmentarz wojenny nr 348 (arch. Gustaw Ludwig, 1915).

Rozwój zabudowy murowanej, ułatwiony dzięki działającej od 1890 r. cegielni na „Poczekaju", przyniósł kilka interesujących realizacji nowosądeckich architektów. Wspomniany Józef Kostański zaprojektował piętrowe kamienice przy ul. Jagiellońskiej 1 (1910) i ul. Czarnieckiego 4 (1913), Zenon Adam Remi – siedzibę Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" (1908; ul. Batorego 23) oraz kamienice przy Rynku 12 (po 1906 r.), ul. Sobieskiego 30 i ul. Batorego 17. W 1912 r. powstała na terenie klasztornym przy ul. Daszyńskiego 15 (dawnej Dworskiej) Publiczna Szkoła Żeńska im. Królowej Jadwigi. Zrealizowano dwie inwestycje przemysłowe: w końcu XIX w. nad potokiem Moszczenickim wybudowano garbarnię dla utworzonego w 1893 r. Stowarzyszenia Szewsko-Garbarskiego, a nad Popradem w 1907 r. murowane młyny (częściowo w miejscu dawnych, o średniowiecznej tradycji). Działalności handlowej sprzyjało wytyczenie nowej targowicy na terenie dawnego folwarku franciszkańskiego, między ulicami Szewską, Kilińskiego i Krakowską (1895). Wśród pól po północno-zachodniej stronie miasta, przy ulicy Podegrodzkiej, stanęła w 1906 r. kaplica Przemienienia Pańskiego, związana z promieniującym z Nowego Sącza kultem wizerunku Oblicza Pańskiego.

Władze Starego Sącza dbały o porządkowanie i estetykę miasta. W wieku XIX wielokrotnie brukowano otoczakami Rynek i główne ulice, w końcu stulecia założono chodniki. W roku 1864 zainstalowano naftowe oświetlenie Rynku i ulic, zastąpione w 1913 r. gazowym. Z kolei zainteresowani sądecką sztuką przedstawiciele krakowskiego środowiska naukowego podejmowali pionierskie roboty o charakterze konserwatorskim; w pierwszym rzędzie objęły one kościół Klarysek (1861, 1893).

Rok 1867 – jak w całej Galicji – przyniósł wybory i utworzenie rady miejskiej, decydującej m.in. w sprawach dotyczących rozwoju miasta. Źródłem dochodów były głównie propinacja, opłaty targowe i czynsze od wynajmu miejskich budynków. Dominujące zajęcia ludności (rolnictwo, hodowla, rzemiosło) nie zmieniły się w istotny sposób w porównaniu z wcześniejszymi epokami. Szczególną rolę odgrywali kuśnierze; zawiązana przez nich w 1883 r. spółka umożliwiła pobieranie kredytów. Rozwój rzemiosła i handlu prowadził do rozwarstwienia społecznego i wykształcenia się elity finansowej. W roku 1876 powstało Towarzystwo Zaliczkowe udzielające kredytów na działalność gospodarczą i wspierające nowe inwestycje miejskie.

V. MIASTO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM I DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ (1918–1945)

W okresie międzywojennym wzrosła liczba mieszkańców Starego Sącza – od około 4,8 tys. w 1921 r. do około 6 tys. w 1939 r. W roku 1927 powołano Komitet Rozbudowy Miasta, który podejmował próby wdrożenia zaleceń planu regulacyjnego z 1909 r. W roku 1933 nastąpiła istotna zmiana administracyjna – Stary Sącz wszedł w skład gminy zbiorowej, w której oprócz miasta znalazły się wsie: Mostki, Gołkowice, Kadcza, Gaboń, Skrudzina, Przysietnica, Moszczanica, Barcice, Popowice, Wola Krogulecka. Na jej potrzeby rozbudowano sieć szkolną. Na początku lat trzydziestych XX w. wzniesiono przy ul. Dworskiej (dziś Daszyńskiego) 15 i 23 dwa budynki szkolne. Oba górowały nad tradycyjną małomiejską zabudową, parterową i sporadycznie jednopiętrową, lecz nie wpłynęło to znacząco na historyczną panoramę (szczególnie od strony wschodniej, z doliny Popradu), już w okresie międzywojennym konsekwentnie chronioną. Charakteru zabudowy nie zmieniły też nieliczne

nowe zakłady przemysłowe: fabryka kuśnierska przy ul. Batorego 3 (1925) i elektrownia (1928–1930), usytuowane na skraju miasta, nad potokiem Moszczenickim. Tuż przed wojną stało w mieście 956 budynków. W strukturze zawodowej dominowali rzemieślnicy (o specjalnościach zgodnych z dawnym tradycjami) i kolejarze. Istotną rolę odgrywali kupcy (właściciele restauracji, sklepów, drobni kramarze); w tej grupie dominowali Żydzi.

Największą tragedią okresu okupacji hitlerowskiej (1939–1945) było wymordowanie przez okupantów ludności żydowskiej. Wiosną 1942 r. w rejonie ul. Krakowskiej (koło targowicy) utworzono getto, w którym stłoczono tysiąc Żydów i przetrzymywano ich do 17 sierpnia. Tego dnia 95 osób rozstrzelano w lesie na Piaskach, pozostałe wywieziono do getta w Nowym Sączu i tam oraz w obozie zagłady w Bełżcu poddano eksterminacji.

Pod koniec wojny wycofujący się Niemcy wysadzili stację kolejową Stary Sącz oraz most kolejowy i drogowy.

VI. OKRES PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ DO POCZĄTKU XXI WIEKU

Wskutek wojny i eksterminacji Żydów liczba mieszkańców Starego Sącza zmniejszyła się do około 4,5 tys., a następnie systematycznie rosła (7420 w 1980 r., 9056 w 2017 r.). Miasto nie poniosło jednak wielkich strat w substancji budowlanej. Zachował się układ przestrzenny z jego panoramami i widokami wnętrz urbanistycznych, który objęto ochroną konserwatorską i krajobrazową. Szczególne zasługi na tym polu położyły władze konserwatorskie (z wojewódzkim konserwatorem zabytków w latach 1951–1975 Hanną Pieńkowską na czele), ściśle współpracując z władzami lokalnymi i utworzonym w 1948 r. Towarzystwem Miłośników Starego Sącza. Ochrona ta była tym bardziej skuteczna, że miasto utrzymało charakter rolniczo-rzemieślniczy z przewagą terenów rolnych (zajmujących 89,2% jego powierzchni) i licznymi warsztatami szewskimi. Gminny pastuch jeszcze do lat siedemdziesiątych XX w. przeganiał bydło dwa razy dziennie na pastwiska na Wielkim Wygonie w widłach Dunajca i Popradu; do tego czasu funkcjonowały też wspomniane ciągi stodół. W mieście zachowała się stara zabudowa, a komunalne zamierzenia inwestycyjne ograniczyły się do remontu Rynku w 1949 r., z zastosowaniem tradycyjnych bruków z otoczaków rzecznych. Następnie w 1954 r. odbudowano stację kolejową na Podmajerzu, trzy lata później, w wyniku decyzji podjętej w 1952 r., wybudowano wodociąg miejski (zmodernizowany w 1974 r.). Na targowicy za siedzibą magistratu we środy co dwa tygodnie (na przemian z Łąckiem) odbywały się jarmarki.

Nową tendencją był wzrost funkcji przemysłowej. Powstała spółdzielnia garbarsko- kuśnierska „Poprad", w miejscu prywatnej garbarni Józefa Rejowskiego nad potokiem Moszczenickim, który przy tej okazji został uregulowany (przed 1955 r.). Wybudowano również lokalną oczyszczalnię ścieków przemysłowych. W 1954 r. zaczął działać zakład produkcji kredy szkolnej, który dał początek rozwojowi terenów przemysłowo-składowych w rejonie stacji kolejowej. Największą inwestycją było uruchomienie w 1950 r. Zakładów Eksploracji Kruszywa, zajmujących 50 hektarów w widłach Dunajca i Popradu. Do żwirowni, która pracowała na potrzeby Nowej Huty pod Krakowem, doprowadzono bocznicę kolejową, przedłużoną w roku 1968.

W roku 1955 Stary Sącz został objęty prawną opieką konserwatorską przez wpis do rejestru zabytków. Miało to istotne znaczenie wobec projektu z 1956 r. przewidującego powiększenie zasięgu zabudowy, a przede wszystkim planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego z 1958 r. opracowanego przez Wojewódzką Pracownię Urbanistyczną w Krakowie (aktualizowanego w latach 1960, 1961, 1962, 1965, 1966). Plan ten powstał w kontekście tzw. Eksperymentu Sądeckiego (zainicjowanego w 1958 r.), który polegał na uwolnieniu powiatu nowosądeckiego i miasta Nowego Sącza od zasad gospodarki centralnie sterowanej na rzecz autonomicznego rozwoju, samofinansującego się przy wykorzystaniu funkcji uzdrowisko-letniskowych, turystyki i przemysłu opartego na lokalnych zasobach surowcowych oraz sadownictwie.

Plan z 1958 roku (uchwalony po jubileuszu siedemsetlecia miasta obchodzonym w 1957 r. i podkreślającym jego lokalną tożsamość) zakładał utrzymanie w stanie nienaruszalnym historycznego układu przestrzennego i sylwety Starego Sącza jako chronionego obszaru „objętego szczególną ochroną konserwatorską", a także kontynuację tradycyjnej funkcji miasta rolniczego, otoczonego zabudową zagrodową i użytkami zielonymi. Dopuszczony został rozwój budownictwa indywidualnego wzdłuż istniejących dróg i wielorodzinnego w obrębie przeznaczonej do likwidacji targowicy bydlęcej (przeniesionej w 1961 r. na skraj miasta, przy ul. Wielki Wygon). W jej miejscu powstało w latach 1961–1965 niewielkie osiedle Tysiąclecia (jedenaście piętrowych budynków), uzupełnione w 1974 r. przez budynek Miejskiej Biblioteki Publicznej, parterowy, z łamanym dachem. Szczególnie znaczący był przyrost budynków szkolnych, wzmacniających sieć obiektów edukacyjnych, a zarazem zgodnie z ówczesną doktryną militarną spełniających funkcję miejsca ewakuacji mieszkańców wielkich miast na wypadek wojny. Oprócz rozbudowy obiektów przedwojennych, powstały nowe: szkoła podstawowa – Pomnik Tysiąclecia Państwa Polskiego przy ul. Mickiewicza 99 (1962–1963) i obecne liceum ogólnokształcące przy ul. Partyzantów 15 (1962–1964); przy niektórych szkołach postawiono internaty. Wszystkie obiekty oświatowe cechuje pawilonowa architektura o niskim gabarycie. Na południowo-wschodnich stokach Góry Miejskiej planowano budowę obiektów wczasowo-uzdrowiskowych, ale tego zamierzenia nie zrealizowano. Z funkcją wypoczynkową związana była nowa aranżacja Parku Miejskiego pomiędzy ulicami Staszica, Czarneckiego i 5 Maja oraz urządzenie tzw. Parku Lipowego nad Moszczeniczanką. Ustalenia planu z 1958 r, potwierdzone przez kolejny plan zagospodarowania z 1974, przesądziły o powstaniu osiedla domów jednorodzinnych po północnej stronie miasta (zrealizowanego później i nazwanego osiedlem Północnym), a także zabudowy jednorodzinnej i zagrodowej przy ulicach Węgierskiej, Moszczenickiej i Lipie. Korzystne dla ruchu budowlanego było uruchomienie w końcu lat pięćdziesiątych XX w. nowej cegielni miejskiej w rejonie późniejszego osiedla Lipie. Infrastrukturę komunikacyjną wzmocnił nowy most żelbetowy wybudowany na Popradzie w 1962 r. oraz most kolejowy wyremontowany w 1973 r. Również w roku 1973 umocniono brzegi Popradu i Dunajca, zagospodarowano nadbrzeżne tereny i urządzono na nich kemping.

W latach 1971–1973 powstał kolejny „Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego na okres perspektywiczny

lat 1971–1990 dla zespołu osadniczego Stary Sącz – Barcice" jako centrum gminy miejsko-wiejskiej (Stary Sącz i czternaście wsi). Został opracowany w Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie pod kierunkiem arch. Grażyny Kaczmarskiej i zatwierdzony w 1974 r. Wykorzystano go w praktyce dopiero w okresie przynależności Starego Sącza do utworzonego w 1975 r. województwa nowosądeckiego. Stary Sącz przejął wówczas rolę zaplecza sypialnego dla pobliskiej regionalnej metropolii w Nowym Sączu i w związku z tym zintensyfikowano budownictwo mieszkaniowe. W powstałej wówczas Dzielnicy Północ wytyczono nowe ulice (Romana Cesarczyka, Ady Sari, Radosna, Braterstwa Ludów, Wiktora Bazielicha) i zbudowano duże osiedle piętrowych jednorodzinnych domów z ogrodami. W pobliżu, nad potokiem Moszczenickim, rozpoczęto w 1977 r. budowę osiedla Słonecznego złożonego z kilkunastu czteropiętrowych bloków, przy których ustawiono pawilon handlowy i przedszkole. W południowej części Starego Sącza rozwinęło się spore osiedle Lipie z obiektami jednorodzinnymi i zagrodowymi. W planie z 1974 r. dopuszczono też wzniesienie domów po północnej stronie drogi łączącej Stary i Nowy Sącz (dziś ul. Jana Pawła II), wykluczając zarazem zabudowę po jej południowej stronie z powodu ochrony osi widokowej skierowanej na panoramę miasta. „Plan Stary Sącz – Barcice" z 1974 r. zawierał koncepcję budowy obwodnic drogowych omijających, ze względów krajobrazowych, centrum miasta szerokim łukiem po stronie północnej (w kierunku zachodnim, do Szczawnicy i Nowego Targu) oraz po stronie wschodniej (w kierunku południowym, do Rytra i Muszyny). Dodatkowo przewidziano dojazd z drogi nowosądeckiej do planowanych osiedli mieszkaniowych po zachodniej i północnej stronie miasta przez tzw. małą obwodnicę, wytyczoną łukiem przy północnym krańcu skarpy miejskiej. Według tej koncepcji została zrealizowana tylko mała obwodnica (ul. Pod Ogrodami, po 1976 r.). Przy przeregulowanej dawnej „drodze stodolnej" usytuowano nową targowicę, przeniesioną z sąsiedztwa magistratu.

Powstanie w 1987 r. Popradzkiego Parku Krajobrazowego (z dyrekcją w Starym Sączu) otworzyło nowe możliwości ochrony walorów widokowych miasta. Sprzyjała im likwidacja w latach osiemdziesiątych XX w. wyeksploatowanej żwirowni w widłach Popradu i Dunajca. Po kanonizacji św. Kingi przez papieża Jana Pawła II, podczas uroczystej mszy św. odprawionej na błoniach pod klasztorem starosądeckim 16 czerwca 1999 r., pozostał pamiątkowy ołtarz-kaplica (proj. arch. Zenona Adama Remiego z Zakopanego) i prowadząca do tego ołtarza nowa droga zwana Traktem św. Kingi.

Jeszcze w czasie istnienia województwa nowosądeckiego powstał w 1991 r. kolejny ogólny plan zagospodarowania Starego Sącza, uzupełniony w 2004 r. w Biurze Urbanistycznym arch. Marii Modzelewskiej w Nowym Sączu. Miał on istotne znaczenie dla korekty przebiegu obwodnic drogowych Starego Sącza, w powiązaniu z koncepcją układu komunikacyjnego w rejonie Nowego Sącza. Nowe obwodnice znalazły się w znacznie większym oddaleniu od centrum Starego Sącza niż przewidywano to w planie z 1974 r. Zmodernizowaną drogę łączącą Nowy Sącz z Nowym Targiem wytyczono jako obwodnicę obiegającą miasto szerokim łukiem aż po lewy brzeg Dunajca. Obwodnica w kierunku południowym (do Piwnicznej i w stronę granicy ze Słowacją) została poprowadzona wzdłuż Popradu aż do Cyganowic. W rozgałęzieniu obu obwodnic, na Kamieńcu powstało rondo im. Jana Pawła II. Całość wraz mostem św. Kingi na Dunajcu (proj. inż. Piotr Wanecki) zrealizowana została w latach 2006–2008. To rozwiązanie komunikacyjne bardzo korzystnie odciążyło zabytkowe centrum Starego Sącza od ruchu tranzytowego, a dodatkowo umożliwiło atrakcyjną ekspozycję panoramy miasta na tle pasm górskich.

W planie z roku 2004, wyróżnionym w 2006 r. nagrodą Europejskiej Rady Urbanistów (European Council of Urban Planners ECTP) „za osiągnięcia w dziedzinie planowania miejscowego i regionalnego w Europie", podtrzymano zasadę ochrony i rewaloryzacji zabytkowego układu urbanistycznego. Dopuszczono możliwość przekształceń struktury przestrzennej pod warunkiem zachowania tradycji i tożsamości miejsca, a także dostosowania funkcji obszaru staromiejskiego do historycznej skali miasta. Jako priorytet wymieniono funkcje związane z kulturą, oświatą, rekreacją oraz podniesienie standardu życia mieszkańców. Wyznaczono warunki aktywizacji zdegradowanych obiektów i kwartałów przez precyzyjne określenie zasad kształtowania architektury w pierzejach ulicznych, przy uwzględnieniu tradycyjnych cech zabudowy Starego Sącza (z dopuszczeniem wymiany substancji), a także formy reklam, szyldów i tablic informacyjnych. Istotne znaczenie miało wskazanie na potrzebę przygotowania Programu Rewitalizacji Starego Sącza. Powstał on niezwłocznie jako opracowanie firmy ECO-GEO Consulting Marek Biłka z Lublina, wykonane na zlecenie władz miasta. Realizacja Programu przyniosła rewaloryzację brukowanej nawierzchni Rynku (zakończoną w 2007 r.) oraz remont budynku „Sokoła", adaptowanego na miejsko-gminny ośrodek kultury (2008 r., proj. arch. arch. Przemysław i Konrad Loeschowie z Nowego Sącza).

W roku 2009 przy osiedlu Słonecznym erygowano parafię z nowym kościołem pw. Miłosierdzia Bożego (proj. arch. Marek Jasiewicz). W 2013 r. powstał park wodny „Stawy" w ramach rekultywacji terenu po dawnej żwirowni przy ujściu Popradu do Dunajca.

Stary Sącz pozostaje przykładem dobrze zachowanego małego miasta o wybitnych walorach zabytkowych i krajobrazowych. Ochronie tej szczególnej wartości zespołu Starego Sącza wraz klasztorem Klarysek służy nadany mu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2018 roku prestiżowy status Pomnika Historii.

VI. ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE I IKONOGRAFICZNE

Źródła kartograficzne do dziejów Starego Sącza są stosunkowo ubogie. Najstarsze przedstawienie miasta znajduje się na mapie topograficznej Galicji opracowanej w latach 1779–1783 pod kierunkiem austriackiego kartografa wojskowego ppłk. Friedricha von Miega. Oprócz rejestracji układu urbanistycznego i ogólnej dyspozycji zabudowy szczególnie cenne informacje dotyczą dawnej sieci drożnej, sprzed wytyczenia nowych traktów na przełomie XVIII i XIX wieku. Osobne dwa plany Starego Sącza w jego historycznych granicach, pochodzące z lat 1829 i 1836, znacznie dokładniej ukazują rozplanowanie

miasta, a także rejestrują wprowadzone pod panowaniem austriackim zmiany sieci drożnej. Podobnie jak dla całej Galicji, bardzo istotne szczegółowe informacje zawiera plan katastralny z 1847 r. Niezrealizowane koncepcje urbanistyczne widzimy na planie regulacyjnym miasta z 1909 r. Spośród planów poszczególnych budynków szczególne znaczenie ma inwentaryzacja pomiarowa ratusza, opracowana bezpośrednio przed jego zburzeniem w 1795 roku.

Bogatsze są materiały ikonograficzne. Najstarszy widok Starego Sącza (od strony Popradu, tj. od wschodu) stanowi litografia Emanuela Kronbacha opublikowana w 1820 r. Z tej samej strony ukazał miasto Rudolf Alth; jego rysunek znany jest z litografii Józefa Zahradniczka opublikowanej w 1842 r. Od północnego wschodu ujął Stary Sącz Napoleon Orda; litografia według jego rysunku znalazła się w zbiorze widoków z 1880 r.

Z wieków XVII i XVIII pochodzą stosunkowo liczne najstarsze widoki kościoła i klasztoru Klarysek, będące elementami obrazów z wyposażenia klasztoru. Na obrazie Matki Boskiej z Dzieciątkiem adorowanej przez św. Klarę, namalowanym w połowie XVII stulecia, należący do klarysek zespół obiektów został ukazany od zachodu. Kilkakrotnie zespół ten przedstawiano od północy: dwa razy w cyklu ilustrującym legendy o Kindze (lata 1680–1692), ponadto w tłach *Wizji bł. Kingi* (koniec XVII w.) i *Wizji św. Dydaka* (1769). W dekoracji malarskiej stall w oratorium zakonnym z około 1779 r. (mal. Feliks Derysarz) widzimy – w ujęciu od zachodu – fragment kościoła, wieżę bramną i dom kapelana. Ujęcie również od zachodu – z fasadą kościoła – znalazło się w dekoracji malarskiej drzwi do przedsionka chóru zakonnego, poniżej przedstawienia bł. Kingi (ok. 1780 r.).

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

HISTORY AND SPATIAL DEVELOPMENT

I. INTRODUCTION

I.1. Geographic location

Stary ("Old") Sącz is located in the Sącz Basin, a mesoregion within the microregion of the Western Beskids. The town lies in the centre of the Basin, at the altitude of 300 metres above sea level, on a flat terrain at the confluence of two rivers, the Dunajec and the Poprad, whose valleys facilitated travel through mountain areas. On the east side there is a steep escarpment of the Poprad valley, and on the north side there is a less pronounced bank of the Dunajec. Both rivers have unstable water systems, manifested by excessive water flow during rainy seasons and water shortages during drought. Fertile soils, mostly alluvial, stretch to the 150-meter-high mountains surrounding the town. The Town Hill (Góra Miejska) dominating over the town rises on its west side (400 metres above sea level), with the Moszczenicki stream, a tributary of the Dunajec, at its feet. Fertile soil and mild climate favoured the development of early settlement.

I.2. Prehistory and early history

The oldest, rather sparse, traces of human presence in the Sącz Basin date back to the Upper Paleolithic, i.e. from 40,000 to 15,000 years ago. The remains associated with the Neolithic agricultural settlement are also very few. More numerous are traces from the Bronze Age and the beginning of the Iron Age, among which one should mention two fortified settlements: in Maszkowice (17–13th century BCE, Ottomány culture) and Marcinkowice (beginnings of the 1st millennium to the 6th century BCE). Human habitation traces associated with the Púchov culture (2nd–1st century BCE) were revealed in the northern part of the Podegrodzie, that is the settlement surrounding the fortified section of the town. Another settlement discovered in this site is a remnant of the Przeworsk culture (3rd century BCE–5th century CE). Individual graves originate from the beginnings of the Slavic settlement (i.e. in Podegrodzie, by the Barczynek stream, 1st half of the 6th century).

The early medieval habitation in the Dunajec valley and on the Poprad developed in the areas up to 400 metres above sea level. Almost forty open settlements were discovered in the Sącz Basin on both sides of the Dunajec, whereas fortified settlements concentrated on the left bank of the river, in the vicinity of woods giving the opportunity to take shelter in the event of a conquest.

It was the fortified settlement in Naszacowice that played the dominant role. It was founded probably around the middle of the 8th century; having survived the political upheaval associated with the incorporation of Lesser Poland into the Piast dynasty state, the fortified settlement still operated in the 11th century As archaeological research shows, as many as four stages of the construction of fortifications can be distinguished, the last of which coincides with the Piast period. These fortifications, the oldest of earth-timber construction, while the later ones made of wooden boxes filled with soil or stones, surrounded the fortified settlement and its outer embankment. Within the rampart there were some residential buildings, indicative of constant habitation in the fortified settlement and immediately around it.

In the 11th century certain smaller forts were founded in Chełmiec and Marcinkowice. The former was constructed of several components, with its main element entrenched by subsequent embankments; the latter, in Marcinkowice, was characterized by one-element construction. Both fortified settlements probably were not continuously inhabited, and they had been abandoned by the end of the 10th century.

The reasons behind raising fortified settlements are inconclusive. These structures might have been built for the purpose of defence against an external threat (such as the Avar Khaganate and the Carolingian state), but also for some internal purposes. The forts, especially Naszacowice, can be seen as local power centres during the pre-Piast period.

I.3. "Podegrodian" Sącz (from 9th to mid – 13th century)

The origins of Sącz are connected with the expansion of the Piast state to Lesser Poland territories. The first Sącz, as a centre of local power at the frontier of the early Piast state, was located in the northern part of today's Podegrodzie village, on the left bank of the Dunajec, where a fort, later called Zamczysko ("Castle"), functioned from the mid-11th century. It was built on a headland over the Dunajec valley, separated by a natural low ground artificially deepened by a moat. Along the elevation edge it was surrounded by a rammed earth wall, reinforced by an earth and timber breastwork. The fort burnt down at the turn of the 12th century.

A larger fortified settlement, later called Grobla ("Dyke"), was built nearly 600 metres south of Zamczysko. It was surrounded by a rampart with oak beams placed horizontally in a grid pattern. Rebuilt at least four times after fires, it functioned until the second half of the 13th century. It was the first seat of the Sącz castellans, mentioned in historical records from 1224. On its northern side a borough with a church of St. James the Greater developed, probably founded by a monarch in the 11th or 12th century. The name Podegrodzie, meaning a settlement around a fort or castle, derives from the location of the village.

II. MEDIEVAL TOWN

II.1. Beginnings (second half of the 13th century)

Sącz was founded between 1257 and 1273; the latter is the date when the Vogt (village head or mayor) and the townspeople of Sącz were first mentioned. Its foundation is linked to the activity of Kinga of Poland. In 1257 her husband, Bolesław V the Chaste, the Prince of Kraków, gave her the Sącz land as a compensation for funds which she had granted to him for the foundation of the town of Kraków in the same year. Acting as the overlord of the Sącz land (*domina et princeps de Sandech*), Kinga granted a charter to Sącz and made it the main centre of the area. As a result, the seat of the castellan in the "Podegrodian" Sącz collapsed.

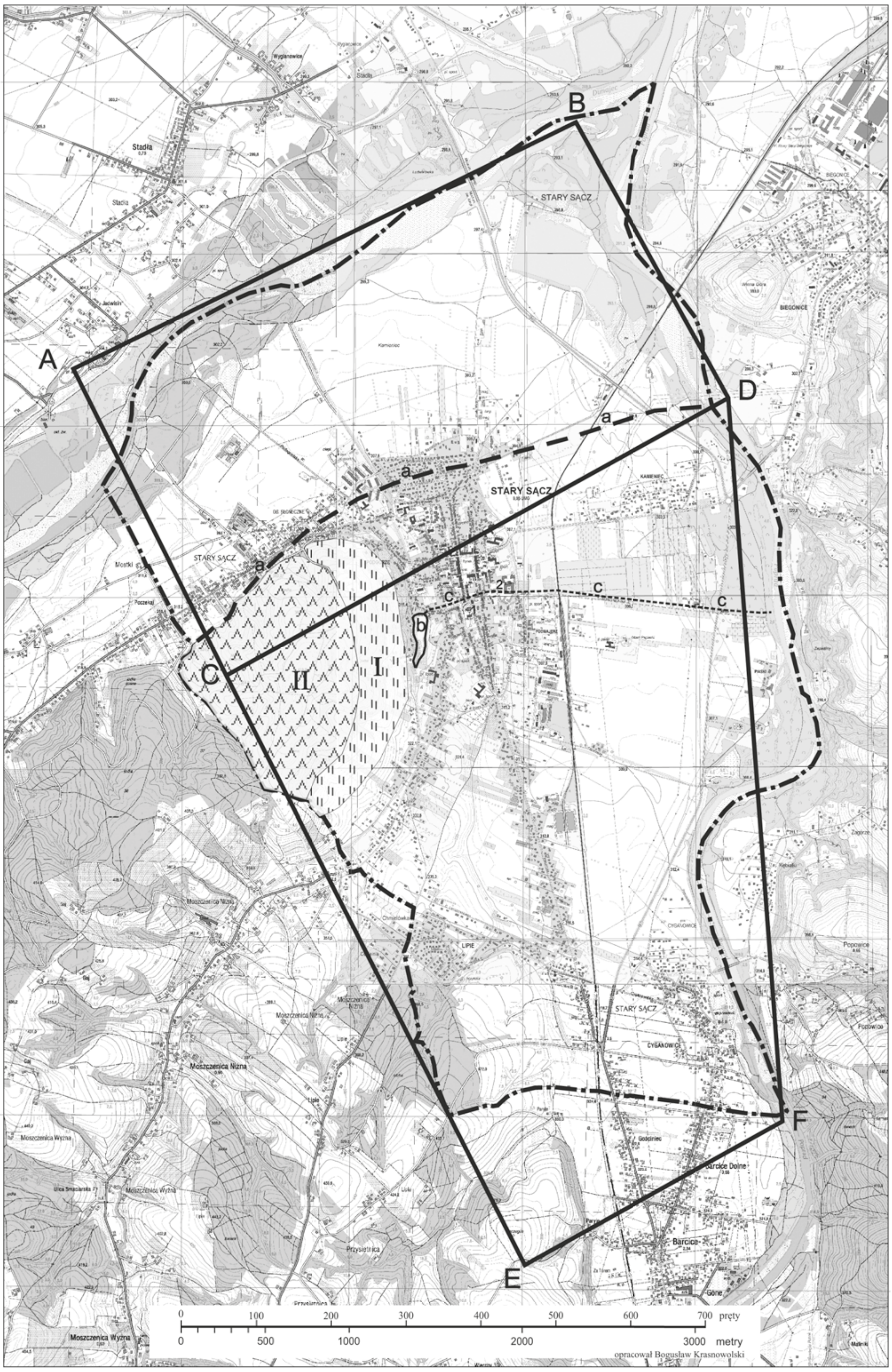
The town of Sącz was founded at the confluence of the Dunajec and the Poprad, at a natural defensive site, with a steep bluff of the Poprad on the eastern side and at the foot of Town Hill on the western side. It was established *in cruda radice*. Contrary to speculations, archaeological studies have not confirmed the existence of any pre-charter settlement. The original urban layout is clearly visible in central and southern part of the town; however, it has been completely erased in the northern part due to further development. It represented a linear type, running along the north-south axis (over the Poprad valley in the direction of a Dunajec ford). A wide street played the role of the market square, whereas building plots situated on its sides were oriented towards it. The southern part of the western frontage of the wide street is nowadays seen in Mickiewicza street. Kazimierza Wielkiego street is a relic of the southern part of the eastern frontage. The frontages of the wide street were probably approaching each other near the edges of the whole layout. The central part of the street was occupied by the parish church of Saints Elisabeth of Hungary and Margaret of Hungary. The choice of these two patronesses, relatives of Kinga of Poland (the former was her sister and the latter was her aunt) is confirmed by the indulgences granted to the townspeople in 1285, on days dedicated to each of them respectively. The choice of Saint Margaret, who had been venerated in Hungary from around 1270, seems to indicate the time of the church foundation and, indirectly, the time of the establishment of the town. The church, which received its architectural form in the 14th and 15th century, was probably made of brick from the very beginning. As today, it was surrounded by a cemetery. On the northern side of the cemetery, a leat was built across the town with a pond under the Town Hill, dammed up on the Moszczenicki stream (a tributary of the Dunajec), serving as a retention reservoir; the place where the pond was located is still recognisable. On the eastern side, the water of the leat probably formed a cascade on the bluff, falling on a mill at its foot. The leat and the associated street (today's Stefana Czarnieckiego Street) formed a transverse axis of the town layout, dividing it into two halves. The memory of the construction of the mill probably found its reflection in the legend of Grand Duchess Kinga, who "brought" water to the city.

Modular analysis of Sącz from the times of its location is made difficult by further transformations of the town. It can hypothetically be assumed that "small" cables (a cable, or *sznur*, is a Polish unit of measurement, approximately 40 metres, or 125 feet if the foot measures around 32 centimetres). The wide street and land plots along it would be two cables wide each. Such a depth of building plots means that they were intended for the purpose of settlement and gardening. The old width of the plots is impossible to reconstruct. The whole urban layout would be approximately 14 cables long.

This type of urban layout shows Hungarian provenance. A similar pattern was given to numerous urban centres at the northern frontier of the Kingdom of Hungary (Košice, Prešov, Spišská Nová Ves, Poprad). Two other towns, Bardějov and Levoča, provide a more remote analogy, as their market squares are elongated rectangles. The villages founded by Saxons under the Hungarian colonisation of Spiš, which had gained momentum due to the royal privilege of 1271 (Frydman, Niedzica, Nowa Biała, Krempachy), have a similar pattern. The lack of a clear difference between urban and rural layouts is reflected in inconsistent terminology employed to describe forms of settlement (*civitas*, *oppidum*, *villa*). The linear street pattern was typical, with a central wide street fulfilling the functions of a market square and with a brick-built Gothic parish church, usually around the middle of the street. The presence of leat or a stream is another characteristic element of such settlements. Such patterns developed under the reigns of Hungarian kings, Béla IV of Hungary and Stephen V of Hungary, respectively father and brother of Grand Duchess Kinga of Poland. Kinga's choice of the Hungarian pattern of the spatial layout for Sącz, although previously not known in Lesser Poland, is therefore hardly surprising.

It is probable that the original layout of Podolinec in Spiš is closely analogical the one found in Sącz. In the times of Kinga, this town was part of the Sącz land and made up the initial endowment of the Poor Clares in Sącz. This settlement, first mentioned in 1256, was chartered in 1292 by Wenceslaus II of Bohemia (who acted as the King of Poland), who probably sought to revive it after the Tatar invasion. It is probable that the intention to rebuild the eastern part of the town was abandoned.

It is the foundation of two religious congregations, the Poor Clares and Franciscans, by Kinga in 1280 that marks the beginning of a new stage in the town's life. The buildings of the former Poor Clares' convent were located by the bluff, as an element adjoining the urban layout from the east, crossed by the leat. The construction of the church dedicated to Saint Clare of Assisi, Blessed Virgin Mary and the Holy Trinity was

Reconstruction of planned urban layout. Boundaries based on the cadastral map of 1846.
ABCDEF – basis of measurement of two agricultural complexes (with rocky embankment) of an area of 60 lans: ABCD – northern complex: a rectangle 720 × 432 rods = 24 lans, EFGH - southern complex: a trapezium 720 × 360 × 846 rods = 36 lans; a-a-a – the actual boundary between complexes: northern (land layout on north-south axis) and southern (land layout on east-west axis); b – pond – reservoir of the leat, c-c-c – the leat; 1 – parish church, 2 – the Poor Clares' convent complex, I – urban pasture, II – urban forest atop Town Hill.

started right after the foundation, which is confirmed by the late Romanesque figural and ornamental engravings on the side walls of the chancel (nowadays curtained with stalls) and by the indulgences granted to the sponsors by Jakub Świnka, the Archbishop of Gniezno, in 1285. It is probable that already at that time the decision on the church layout had been made, although its implementation took place later; the layout consisted of a short chancel with a semi-hexagonal end, a large body and a two-level western side, with a chapter on the lower level and the choir upstairs. A similar church layout can be observed in the churches of female convents in Austria, e.g. of Dominican sisters in Imbach (Senftenberg) and Poor Clares in Dürnstein. The rooms adjoining the church from the south can also be regarded as belonging to the original layout. These are the Chapel of Saint Kinga and the so-called Confessional ("Konfesjonał"), also associated with the Grand Duchess. Perhaps it is a relic of a former *curia* of the Duchess (unidentified so far), which might have been built during the town formation, but before the church was raised. The probably intentional analogy with the Church of Poor Clares in Prague is noteworthy; a small palace of Duchess Agnes of Bohemia, who founded the monastery, adjoins the church. Musical culture flourished in the convent. It is evidenced by manuscripts from the 13th and 14th century with music scores similar to those related to the Notre Dame School in Paris.

A wooden Franciscan monastery was a smaller establishment, as it did not have its own church. The monks said their prayers in the Poor Clares' church. The current state of the post-Franciscan buildings in the northern edge of the town, right by the flood dyke which is now barely noticeable, probably corresponds to the original plan. Historical records confirm this assumption: *apud antiquam civitatem podlescze* (1312). The location of Podlesie on the north side of the town was documented on 19th century cadastral maps. The monastery's patron was Saint Stanislaus the Martyr, whose canonisation in Franciscan Assisi in 1253 was a great success of both Kinga and Boleslaw V the Chaste. Apart from the brick churches – the parish church and the convent church – as well as the presumable *curia* of the Duchess, the former buildings were made of timber; however, we know nothing of their architecture. The town did not have any masonry fortifications. Defence against enemies was facilitated by the local landform, wooden fences and the strategic location of the Poor Clares' convent.

During the foundation of the town, its land estates were measured and their limits set. The latter are recorded on town maps of 1829, 1836 and 1847, probably without major changes. Two modular quadrangles fall within these limits. The one in the north was rectangular, measuring 720 × 432 rods, or 24 Franconian lans[1] (here the lines of the north-south layout are visible), whereas the southern was trapezoidal with 720 × 360-rod long and 864-rod high sides, or a surface area of 36 lans (with the land stretching along the east-west axis). The total area of the town at the time of its location, together with its land estates, amounted to 60 Franconian lans, which was average for towns in Lesser Poland. The town's agricultural areas included church estates, namely the parish and monastic estates, whereas the seat and estate of the Vogt was situated beside the pond at the foot of the Town Hill.

As for the first townspeople, apart from the local population that made up the majority of residents, the Germans were a numerous group, including the Vogt, Tylman, whose name is recorded in 1286–1312, and his deputies, Gotszalk and Gerwinus. Based on first lists of Peter's Pence, it is estimated that in 1325 the population was approaching a thousand. The town council was first recorded in 1307, but probably existed already in the 13th century A note from 1273 mentions the townspeople shipping grain. At the beginning of the 14th century, the residents imported copper, cloth, cattle, horses and pigs from Hungary. Hence, it can be said that trade flourished.

II.2. Settlement in the Sącz land in the 13–14th century

The foundation of Sącz by Kinga of Poland was the key element in the large-scale settlement campaign carried out both in the estates of the Poor Clares and in Kinga's *dominium* in the Sącz land. It was continued also after the arrival (in 1289) of the widow of Leszek II the Black, Gryfina of Halych, who already before Kinga's death (1292) took over the reins in the Sącz land as *ducissa de Sandec* until her departure to Bohemia in 1303.

The habitation density of the Sącz land at the beginning of the 14th century was close to the current one. As a result, the intensity of the settlement processes, carried on by subsequent abbesses of the convent of Poor Clares, decreased in the late 14th century. Apart from Sącz, as many as 28 villages were mentioned in the charter as the estates of the Poor Clares. Several of them formed a compact group, i.e. Barcice, Gołkowice, Kadcza, Łącko (earlier a knight's estate, later in 1251–1268 a land of the Order of the Holy Sepulchre from Miechów), Maszkowice, Czerniec, Zarzecze, Zagorzyn, Szczereż, Klęczany, Naszacowice, MokraDąbrowa, Podegrodzie, Gostwica, Brzezna, Podrzecze, Chochorowice, Biczyce, Chełmiec, Strzeszyce, Olbina (this village had disappeared; it was probably the Łubnia village, which gave rise to the name Załubińcze, a village within Nowy Sącz boundaries today), Małe Świniarsko, Biegonice, Myślec, Przysietnica and Wietrzchnica. Two villages were located somewhat apart – Siedlec, to the northeast from the group of villages, and Podoliniec in the south; the latter is separated from the main group by forested mountain ridges.

A substantial number of the villages was chartered under the German (Magdeburg) law. Regular spatial layouts usually covered only centres of habitation and agricultural complexes rather than the whole area of a given village. Assuming that the units of measurement used in Sącz were employed in all these villages as well, we can reconstruct the process of land measurement. From among the villages mentioned in the land grant of 1280, at least nine had a regular forest-village (*Waldhufendorf*) arrangement with a village green (common open area) by a stream, i.a. Zagorzyn (the village can be inscribed in a rectangle measuring 400 × 648 rods, or 20 Franconian lans), Gostwica (a village green with arable lands inscribed in a rectangle measuring 480 × 162 rods, or 6 lans), Siedlec, Przysietnica, and probably also Maszkowice (its boundaries can be inscribed in a rhombus measuring 20 lans) and Naszacowice (the original pattern of

[1] 43.2 morgs = 23 to 28 hectares.

both these villages was muddled by regulations introduced in 1880s), as well as Brzezna, Chochorowice and Biegonice. The open-field system has been perfectly preserved in Podegrodzie, chartered by Kinga in 1273 at the latest, which is the date when a village head was first mentioned. A part of this village was set on a rectangular layout measuring 324 × 560 rods, or 14 lans. A similar arrangement is noticeable in Dąbrowa Mokra, founded by Kinga shortly after 1280. The village limits form a rectangle with sides measuring 540 and 384 rods and an area of 16 lans. The open-field village pattern, largely lost as a result of the 18th-century regulations, seems to be visible in Chełmiec. A semi-village type pattern is present in Kadcza, where a village green with fields can be inscribed in a rectangle measuring 360 × 216 rods, or 6 lans.

Some time later, the convent's endowment was supplemented with other villages. Gryfina's actions resulted in the foundation of Olszana in 1293 (a part of it was laid out on a rectangle measuring 360 × 648 rods, or 18 lans), Rdziostów (nowadays it is a farmstead in the northern part of Chełmiec) and probably Mostki, associated with a village "Na Łękach" (nowadays a farmstead of Gołkowice), with a still recognisable village green in a stream valley. Zabierz was probably only a semi-village ("sołectwo", or a rural administrative unit, was first mentioned in 1312, but existed probably back in the times of Kinga).

Some of the villages, which before the establishment of the convent of Poor Clares had belonged to Kinga, and after its foundation to Kinga and Gryfina, were not part of the convent's endowment. Some of them, such as Ujanowice, chartered in 1268, were still part of the demesne of the Grand Duchess. The village Podłęże (today non-existent) was founded by Kinga, whereas Kamienica (today associated with Kamionka Mała), where the forest-village pattern still exists, was built thanks to Gryfina in 1297. In 1307 the demesne included also Wola Kosnowa (a part measured modularly can be inscribed in a rhombus whose area is 7.5 lans). Opalana (mentioned in 1292), Skrudzina and Stanęcin (both mentioned in 1293; the latter is today a farmstead in the northern part of Chełmiec; traces of the forest-village pattern are still recognisable), Wola Pikulina (mentioned in 1312), Łąka and Żeleżnikowa had a similar status.

From the beginning of the 14th century, the whole territory of Kinga and Gryfina's former demesne belonged to the Poor Clares. Settlement was carried on in the convent's estates in the 14th century, albeit less intensively. Długołęka was probably established as part of this process already in the beginning of the 14th century. It was laid out on the forest-village pattern (inscribed in a rectangle measuring 270 × 288 rods = 6 lans), with a village green by a local stream. Kamienica was founded in 1330; its forest-village pattern is still preserved. The foundation of Boczkowo around 1358 can be associated with the rule of the abbess Constance of Świdnica and Zabierze village elders. This semi-village with fields can be inscribed in a rectangle measuring 240 × 648 rods = 12 lans. The forest by the Zbludza stream was incorporated into the village of the same name, first mentioned as late as in the 15th century. In 1334 the abbess of Stary Sącz, Salomea, founded Tylmanowa, whose forest-village pattern is still recognisable. Other villages established in the second half of the 14th century included Krosna (1367) and Żmiąca (1370), both laid out on still recognisable forest-village patterns; Stańkowa and Stańkowa Wola; and Kicznia, which was chartered under the German law in 1379. Its modularly measured section is a trapezium with an area of 10 lans.

In the first quarter of the 14th century the settlement initiatives undertaken by the Poor Clares affected also the edge of Podhale (Polish highlands). It was hardly coincidental that they pursued the idea of forming a village chain between NowyTarg and Krościenko, a sort of a bulwark at the border between Poland and Hungary. This was an element of the settlement policy implemented by Kings Ladislaus I the Elbow-high and Casimir III the Great. The foundation of Kluszkowce was launched in 1307 and lasted until 1320. The Vogt's contract specified the area of 60 lans, which corresponds to a modular rectangle measuring 607 ½ × 1,280 rods, between the Gorce ridge and Dunajec valley. Stromowce (Przekop) was founded between the Dunajec and Pieniny Mountains in 1317. Two further villages, Sromowce Wyżne and Sromowce Niżne, measuring 36 Franconian lans each, were probably inscribed in modular rectangles measuring 864 × 540 rods. Several semi-villages were developed by the Dunajec bluff.

Thus, the foundation of Sącz should be perceived as the main element of the broader settlement movement, launched and advanced by Duchess Kinga both in the territories she granted to the convent of the Poor Clares, and her own demesne land. Both historical records and preserved urban layouts of Sącz and Podoliniec, as well as numerous village patterns, confirm this assumption.

II.3. Translocation of Sącz, its results (1292–1370), and the urban planning regulation (1357–1358)

The reign of Wenceslaus II of Bohemia brought about the change of Sącz's status, which had been an administrative and political centre of the Sącz land, where the Poor Clares held the largest part of the estates. By the foundation of Nowy ("New") Sącz at the confluence of the Dunajec and the Kamienica in 1292, the ruler intended not only to translocate the centre to the north and submit it to his control, but also to liquidate Stary Sącz. The sons of the hereditary Vogt of the old town moved to the newly established Nowy Sącz; the Poor Clares and Franciscans were supposed to settle there as well. Sącz, since then actually known as "Old Sącz", was not abandoned, which resulted from the opposition of the Poor Clares and their connections with the Piast dynasty through their abbesses. However, its position as the centre of the Sącz land was taken over by the new town.

Nevertheless, Stary Sącz still was the core of the extensive Church estates as well as the economic and religious centre of the area due to the Poor Clare's convent and their links with the Piast dynasty. The construction of the church of the Poor Clares was more or less finalised by the time of its consecration in 1332 by Bishop Jan Grot. A defensive wall surrounding the convent's buildings was raised probably in the 14th century, as can be inferred from the alignment layers in the crushed-stone masonry. Cylindrical towers were added later; one of them has survived to this day. In 1333 the power over Sącz was passed by

Casimir III the Great to his mother, Jadwiga of Poland, who resided in the local court until her death in 1339. In 1334 Duchess Constance of Świdnica, the King's niece, settled in Stary Sącz as *ducissa Sandecensis*, like Kinga and Gryfina, and in 1350 she took over as abbess. After her death between 1360 and 1363, Agnes, a daughter of Bolko II of Opole, entered the Poor Clares' convent. In 1370 she became abbess.

In 1357 abbess Constance chartered Nowy Sącz under the Magdeburg law; the charter that was confirmed by King Casimir III the Great one year later. Presumably this was when the urban planning regulation was put into action. The resultant spatial arrangement is still visible. The part of Stary Sącz north of the parish church and the leat were subjected to the regulation, whereas the southern part became a suburb. Modular analysis indicates that it was a cable (*sznur*, see above) that was the basic unit of measurement there, very popular in Lesser Poland from the 13th century The territory of the town can be inscribed in a quadrangle with modular dimensions of 11 by 8 cables. The quadrangle is delineated by modern Ignacego Daszyńskiego street, Trzeciego Maja street (east and west) and Szewska and Czarnieckiego streets (north and south). The dimensions of a rectangular market were as follows: 2⅔ × 2 cables (proportions were 4:3). The streets coming out of its corners were 25 feet wide, whereas the remaining streets were of half this width. The depth of a majority of subdivided land plots was 200 feet (1⅓ cables). The plots between transit streets running north- and southwards from the market square were built-up on both sides. The depth of the plots was 125 feet each and their width was 50 feet. There were about 95 plots in the newly regulated part of the town. Public utility buildings were grouped around the market. The document from 1357 described above mentions slaughterhouses and stalls of butchers, bakers, shoemakers and cloth-makers. Although the town hall is first mentioned in 1582, it probably existed in the 14th century. Its structure might have been similar to the later one, known from the drawing from before 1795 (see below); this means that it was associated with the stalls.

A strip of garden plots, with an estimated depth of 550 feet or 2⅔ cables, was delineated between the western edge of the town and the stream feeding the pond of the leat. It seems that it was an adaptation of the dwelling and garden plots of the original layout. The cadastral map of 1847 confirms the function of this area (*Pod Ogrodami* – under the gardens). The forested area at the foot of the Town Hill was used for pasture. Elements of modular arrangement can also be observed in the suburb north of the modern Szewska street, near the end of Jana Kilińskiego, 11 listopada and Szczęsnego Morawskiego streets, with dwelling plots oriented towards them. However, it seems that this regulation was probably carried out at a later time. Another village, Cyganowice, was founded within the southern urban fields: with time it became a suburb, and a settlement centre of semi-rural character, which is still recognisable today, at the bluff over the Poprad valley.

The urban planning regulation of the mid-14th century made Stary Sącz conform to other Lesser Polish towns. One can observe a close analogy with Bochnia, chartered in 1253, especially in terms of the measures used and in the dimensions of the market square.

It was probably during the adoption of the Magdeburg law when the parish church (similar to the one today), with the semi-hexagonal end of the chancel and a single-aisle structure, was built. It owes its present form to the reconstruction after the damage caused by the invasion of the Sącz land by Stibor of Stiboricz in 1410. At that time the original, probably wooden structure of the western part of the Poor Clares' church was replaced by the brick construction. The development of the parish church involved the transformation of the central elements of the suburb. This relic of the old market square from before the regulation lost its original function and was largely taken over by rectory buildings.

The number of residents (including Cyganowice) increased to around 1,365.The economic importance of Stary Sącz decreased after the establishment of Nowy Sącz and after the invasion and fire of 1410. Trade in cloth was continued. The townspeople of Stary Sącz probably brokered the export of lead from Sławków and Olkusz to Hungary; they also maintained commercial contacts with Kraków and Bochnia. The slaughterhouses and stalls described above are the evidence of the development of crafts. In the second quarter of the 14th century three blacksmiths and a butcher were mentioned. In the 15th century markets and fairs were regularly held. In 1454 all craftsmen were gathered in one guild. Entries in the Book of the Vogt and Judges' Bench of 1480–1489 suggest that the following workshops existed in the town: furriers (4), bakeries (4), a ropemaker (1), a soapmaker (1), forges (2) and breweries (2). However, it was the agriculture and cattle breeding that played the most important role. In this respect, the local population did not differ from rural people, and this situation lasted until the partitions.

III. EARLY MODERN TOWN

III.1. The heyday (from 16th to mid-17th century)

The late Middle Ages and the early modern period was the time of the improvement of the territories surrounding the town centre. On its western side, where the aforementioned garden plots had been placed, a suburb was created. Its name, Podgórze, is recorded on the cadastral maps from the 19th century. It was located in the Moszczenicki stream valley, on a slope of the Town Hill. Its centre, an irregular square, functioned as a place for keeping cattle after bringing it from the pasture.

Another building, a wooden hospital for the poor with the church of the Holy Cross, was built in the northern part of the suburb. The church's dedication was first recorded in 1551, when Mikołaj Hipolit, a resident of Sącz, founded its provostship. The church burned down in 1890. Today there is a brick chapel in its stead. Some authors associate the church with the beginnings of the parish of Stary Sącz, but this suggestion seems unfounded; the dedication to the Holy Cross was typical for hospital churches. A second hospital for the poor, with the church of Saints Roch and Sebastian, was built in late 16th century across the town, by a southward road. There is yet another tradition regarding its alleged medieval origin that must be rejected as unfounded; the oldest reference to this building comes from the visitation of 1596 (*capella noviter constructa*, *lignea*). In

1608 another inspector mentioned that the chapel was constructed fifteen years before, which means in 1593. After the fire of 1644 a new, brick chapel was built (still existing today) as a foundation of the Poor Clares' abbess, Anna Lipska, and the convent's administrator, Samuel Łapka. On the east side below the bluff, there was a conventual farm, Podmajerz, where the chapel of St. John the Baptist was raised by 1644.

Although in the early modern period the defence system was developed only to a limited extent, certain architectural improvements of the religious topography were implemented, mostly thanks to the convent's patronage. In the privilege of 1528 granting the right to hold two fairs (confirmed in 1582 by Stephen Báthory), King Sigismund I the Old stipulated that the income must be spent on town walls, which at that time were probably still wooden. It was the incastellated convent of the Poor Clares, whose fortifications were expanded in three stages (from the Middle Ages to the 16/17th century), that remained the principal defensive structure in Stary Sącz. In 1598, at the request of Cardinal Jerzy Radziwiłł, the walls were surmounted with additional structures and embrasures were introduced. The end date of these transformations is probably 1632, when the walls were decorated with sgraffito. The Franciscan monastery also played some role in the defence system of the town.

Investments in improved defence were accompanied by architectural transformations of religious complexes, pursued mostly under the patronage of the Poor Clares. A far-reaching reconstruction of the abbey of Poor Clares, typical for the majority of female convents in the Kraków diocese, was a result of recommendations put forward by visiting bishops, who stressed the need to tighten the rules of enclosure. A modest yet functional architecture of a provincial character which evolved at that time still determines the style of the complex. The construction works of 1601–1604 (based on a design by an anonymous author, commissioned by the diocesan authorities) were carried out by Jan di Simoni, an Italian mason living in Kazimierz (a suburb of Kraków). The contracts with di Simoni are still kept in the convent's archives. Under his supervision four new wings around a patio surrounded by a cloister were erected, probably making use of the medieval foundations. Of special note is the gatehouse with its columned portico and sgraffito decoration of the façade. In the next stage of the works, based on a contract signed in 1605, di Simoni constructed a multi-storey house for the convent's priests on the northern side of the courtyard. Its façade is also decorated with sgraffito. The works in the church were launched in the first half of the 17th century and resulted in an impressive mannerist style of the Western gable. The parish church was also remodelled at the time. Probably around 1622 (as the date on the portal suggests), a brick tower in the western façade was erected. Before that (1608) it was referred to as a wooden tower. As a result of the construction works of 1647–1649 (after the fire of 1644), thanks to the efforts of Abbess Anna Lipska, new vaults were constructed in the chancel and the main body of the church.

Near the end of the Middle Ages at the earliest, and probably at the brink of the early modern period, the Franciscans of Sącz erected a brick church, first mentioned in 1596 on the occasion of Cardinal Jerzy Radziwiłł's inspection. In the absence of architectural studies it is not feasible to precisely describe the stratigraphy of its walls. The church corpus was not much wider than the chancel (with an unknown type of termination). A passage in a chronicle of 1764 regarding the altar by a column in the middle of the church suggests the two-aisle construction. Two chapels were added on the southern side of the church: one of Our Lady of the Rosary (in 1628) and the other of St. Anthony of Padua (by 1643). The construction of the brick monastery on the northern side of the church took place after the fire of 1644.

An architectural drawing of a town hall from before the fire of 1795 gives an idea of buildings in the market square. Next to an early modern, multi-storey brick building there was a tower, surrounded by arcades. On the ground floor there were two rows of stalls separated by a hall. It was a typical design of a building comprising the town hall and market stalls.

The common guild splintered into several professional guilds: of weavers (1558), shoemakers (1590) and furriers. Brotherhoods associated with them sponsored altars in the parish church. The guilds of butchers and tailors were founded in 1630 and 1631 respectively. According to the statute of 1638 the common guild still united blacksmiths, locksmiths, coppers and potters. Brewing and distilling also developed. Lists of conscripts from 1581, 1629 and 1655 mention several shoemakers, linen drapers, bakers, fishermen, butchers, blacksmiths, tailors, furriers and potters, as well as bath attendants, barrel makers, carpenters and locksmiths living in Stary Sącz.

III.2. Decline of the town (1656–1770)

The turbulent period of the Swedish Deluge, the Great Northern War (early 18th century), clashes between the supporters of kings Augustus III and Stanislaus I Leszczyński, the Bar Confederation and a catastrophic fire of 1746 strongly affected the town of Sącz.

Building activity of the period was still limited to churches and monasteries. Renovations in the Poor Clares' convent were largely related to the beatification of Kinga, finalised in 1690. Around 1664 the chapel of Our Lady of Loreto was constructed over the so-called Confessional. One hundred years later (c. 1767) it was covered with a late Baroque dome, designed by Francesco Placidi (who also designed a roof ridge turret). Several years before, in 1699, the chancel decoration was made by an Italian workshop of Baldassare Fontana.

As a result of repairs in the Franciscan church undertaken after the Swedish Deluge, several new elements were introduced: a semi-circular apse (still recognisable), the chapel of Saints Roch and Sebastian in the south, a sacristy in the north by the chancel, and a brick cloister. Construction works were continued in 1686, 1706 and 1741–1742. The parish church complex was also enlarged by the St. Barbara Chapel, first mentioned in 1764. Nowadays its place is taken by a school.

According to a register of 1696 there were 271 households in Stary Sącz. The town population was over 1,500; the number grows to 2,000 if we include the clergy, noblemen (szlachta) and servants, but even then it would be smaller than in the 16th– and mid-17th-century heyday. In the 1698 register the names of the

owners of individual properties were listed; the guilds were also mentioned, such as shoemakers, tailors, furriers, weavers, bakers, butchers and the common guild (which included potters, blacksmiths, locksmiths and coppers, i.e. a total of 64 workshops, including also fishermen, who were not members of the guild). The number of craftsmen dropped significantly at the beginning of the 18th century, which is confirmed by the registry of conscripts from 1712, where two shoemakers and only few other craftsmen (a blacksmith, tailor, furrier, baker, linen draper and butcher) are mentioned. The majority of inhabitants lived of agriculture and cattle breeding.

IV. UNDER THE AUSTRIAN REIGN

IV.1. The pre-autonomous period (from 1770 to mid-19th century)

In 1770 Austria, under the guise of introducing a sanitary cordon, seized the fringe of Lesser Poland embracing Stary Sącz. Administratively the town was incorporated into the Wieliczka district (Kreis Wieliczka), whereas from 1784 it belonged to the Nowy Sącz district (Kreis Neu-Sandez). The seizure of the land estates of the Poor Clares by Emperor Joseph II Habsburg was an element of his anti-monastic policies. In 1782 the Poor Clares' estates and the town became an imperial property, managed by *K.K. Ex-Nonnen Herrschaft Alt-Sandez*. A plan to liquidate the convent was revoked, as the Poor Clares engaged in educational activity. A school for girls, founded at that time, in 1821 received its own building within the convent walls.

It was a good time for the town, as the crisis was averted. A modernisation typical for the Austrian partition was also taking place in Sącz. The changes included laying out new streets, regulating the old ones and creating new settlements with brick houses (which was also dictated by fire safety considerations), as well as the taking over and rearranging some religious facilities for secular purposes.

The new wide and straight roads were planted with trees, providing shade and shelter from snow. One of the first such new roads was the one leading to Nowy Sącz (it is now the Jana Pawła II street within the boundaries of Stary Sącz), marked on a military topographical map of 1779–1782. Bringing it to the town centre entailed the regulation of a medieval street, leading east from the north-eastern corner of the market square. Simultaneously the road leading south along the Poprad valley was also regulated. It involved the need to lay out the modern Sobieskiego street as a southern extension of the street leading from the south-eastern corner of the market square, and associated with the gridiron street layout of the 14th-century town. This street quickly attracted building initiatives and the buildings of the eastern frontage of the former street functioning as a market, dating back to Duchess Kinga's times, were entirely dismantled.

Renovation of roads brought about other investments. A wooden bridge across the Poprad along the road to Nowy Sącz can be observed in the town panorama of 1820. Near the bridgehead at the left bank of the river, in the so-called Mały Kamieniec ("Small Stone"), a brick building complex was erected; it is recognisable in the town views of 1820 and 1842, and comprised a military hospital (the main structure plus two outbuildings), the chapel of St. John of Nepomuk, a brewery, an inn, and a warehouse damaged in 1832 by flood. Only the chapel has survived to this day.

Thanks to a settlement charter issued by Emperor Joseph II on September 17, 1781, numerous rural colonies for migrants from German-speaking countries were planted in Galician royal and monastic land estates confiscated by the Austrian state. These were also organised in extensive areas grabbed from the Poor Clares of Stary Sącz. There were two such plantations within the town boundaries: one in the former farm of the Poor Clares in Podmajerz (an area near the modern Bandurskiego street), and another in the vicinity of the Franciscan monastery.

The former, named *Neudörfel* (originally founded in 1785), became a village independent from the town administration. Its rectangular shape measured 72 Viennese fathoms (1 fathom = 1.9016 m). On both sides of a straight, 6-fathom wide street there were six identical plots, measuring 12 × 48 fathoms. They comprised brick buildings: a side-gabled residential building and utility buildings with the rooftops parallel to the street in the back. The gates in the street frontage led to the yards. This arrangement was recorded schematically on a map of Stary Sącz from 1829, and more precisely on the cadastral map from 1847. Its last surviving element is a house in 22 Bandurskiego street, dating back to 1826 (the date is on its gable). Directly before the colony was laid out, the chapel of John the Baptist was demolished, yet the chapel of St. Kinga, set up in 1779 by the stream associated with her worship, was left intact. In the vicinity of the Franciscan monastery, which in 1786 became a religious centre for the colonists, another quarter was formed. An axis of this complex was an old road (today Krakowska street) readjusted for this purpose.

After the fire of 1796 the town was rebuilt in accordance with stricter fire regulations, which entailed the construction of brick buildings (which were, however, still outnumbered by wooden houses). Brick bungalows with Baroque and classicistic elements, which high mansard or gabled roofs and decoratively shaped roof tops, were probably designed by official Austrian builders. They are still preserved in several streets: 35 Trzeciego Maja (enlarged in 1843), 19 Kazimierza Wielkiego (1832), 10 Kilińskiego (1838) and 15/17 Sobieskiego. The "Dom na Dołkach" (with a two-storey attic) is extraordinary, as it incorporated elements dating back to the 17th century. The stylistic forms characteristic for the end of the 18th century were reinstated during the restoration works of 1953–1956. The new sanitary policies required the liquidation of the cemetery at the parish church. Its function was taken over by another cemetery, founded in 1783 and operating to this day, situated by the church of Saints Roch and Sebastian.

Despite its new function, the Franciscan monastery did not survive. Already in 1813 the former Franciscan granary was converted into a salt storehouse. In 1831 the building was purchased by the municipality and extended in the mid-19th century in order to house the town hall (today in 25 Stefana Batorego street). In 1854–1855 the Franciscan church and monastery were adapted for the use as a court (at that time separated from

the town hall) and prison, which is recorded in the design from the period (the architect Zenon Adam Runge). As the cadastral map from 1847 shows, numerous barns with threshing floors stood along the suburban roads leading to the fields as late as in the first half of the 19th century.

The administrative structure changed – traditional self-government was replaced by municipal administration, whose members were initially elected, but then appointed. Until the 1820s only Poles could join its ranks.

In this period the population steadily increased. In 1844 the population was 3,816, but in 1855 it dropped to 3,006 as a result of a pestilence, famine and poor harvest. Stary Sącz was inhabited almost exclusively by Catholics. Jews (20) and Protestants (75) arrived in the parish of Stary Sącz (covering also Cyganowice, Moszczenica, Popowice and Mostki) in 1830. The Jewish population steadily increased to 200 in the 1850s. The agricultural character of the town was still dominant. Craftsmen still worked within the guilds, the structure of which did not change substantially from the period before the partitions.

IV.2. Polish autonomy in Galicia (1866–1918)

The town developed slowly. The population increased to 3,900 in 1880 and nearly 4,600 in 1990. It was the Jewish population that grew rapidly – to 325 in 1880 and to 517 in 1900 – and before the Great War it accounted for 13% of all residents. A Jewish community was formed in 1860; in 1876, a wooden synagogue was raised, replaced in 1905 by a brick one (in 3 Stanisława Staszica street, designed by Józef Kostański, an architect from Nowy Sącz), whereas a mikvah was installed in 16 Jagiellońska street.

The construction of a railway line from Tarnów through Stary Sącz, Nowy Sącz and Slovakia to Budapest, completed in 1876, was a factor stimulating the town's development. A newly laid street (nowadays Dwudziestego Drugiego Stycznia street) linked the town with the remote railway station. The street attracted new residential buildings.

Subsequent municipal regulations influenced the town's architecture. In 1899 it was ordained that only houses made of fireproof material should be built in the town centre; and in 1906 that no single-storey houses could be constructed at the market square. The results of the latter decision were hardly noticeable in the urban space, as only two low townhouses were raised. It was the liquidation of the arcaded houses at the market square that was a more permanent result. Their construction was abandoned already in 1871, after two such houses burned down in the western section of the south side of the market square. In their stead, a marketplace, so-called Maślany ("Buttery"), was created. At the turn of the 20th century settlement plots between the southern section of modern Staszica street and Trzeciego Maja street were replaced by a municipal park – a small, but important element in the urban planning programme in those days. In 1912, the engineer Ludwik Mianowski designed a regulatory plan whose implementation would have entailed widening all streets, but also numerous demolitions and expropriations; as it was found impracticable, the plan did not affect the urban layout. The Town Council decided that "it would be unacceptable to widen the tertiary lanes to the street-width as it is being done in old districts of Kraków or Lviv. The adopted principle is the following: (…) the deviation from the existing curves must be as little as possible, while the widening of streets should take into account their greater or lesser communication value. [...] The town cares not only about the cheapness of regulation, but also about introducing order in the town, which can be achieved without resorting to such far-reaching alterations as assumed in the provisions and outline of the regulatory plan."

But the merger of the town with the previously separate village of Podmajerz in 1910 had a greater impact. Moreover, in late 19th century a new cemetery was founded near the Węgierska street, with regular burial plots and an alley through the middle. A war cemetery no. 348 was established within its perimeter during the Great War (architect Gustaw Ludwig, 1915).

Construction of new brick buildings, facilitated by the brickyard operating since 1890 in the "Poczekaj" district, brought about a few interesting projects designed by Nowy Sącz architects. Józef Kostański (see above) designed the multi-storey apartment houses in 1 Jagiellońska (1910) and 4 Czarnieckiego (1913), while Zenon Adam Remi devised the seat of the "Sokół" Gymnastic Society (1908; 23 Batorego street) and townhouses in 12 Rynek (after 1906), 30 Sobieskiego and 17 Batorego. In 1912 the Queen Jadwiga's Public School for Women was founded on the post-monastic grounds in 15 Daszyńskiego street. To new industrial plants appeared: a tannery by the Moszczenicki stream in the late 19th century (for the Association of Shoemakers and Tanners founded in 1893) and brick mills (1907) by the Poprad, at the site of former medieval mills. The creation of a new marketplace on the former Franciscan farm between Szewska, Kilińskiego and Krakowska streets in 1895 testifies to the development of trade. The year 1906 saw the construction of the chapel of Transfiguration of Jesus, closely related to the worship of the Lord's Face emanating from Nowy Sącz. It was built among the fields in the north-western part of the town, in Podegrodzka street.

The authorities promoted order and aesthetics in the town. In the 19th century the market square and main streets were paved with round stones, while by the end of the century pavements were introduced. In 1894, oil lighting in the streets and market square appeared for the first time; in 1913 it was replaced with gas lighting.

The Kraków academic community, interested in the Sącz art, initiated pioneering restoration work, focused above all on the Poor Clares' church (1861, 1893).

The year 1867 was as important for the town as it was important for entire Galicia. It was the year of the first elections and the appointment of the Town Council. The responsibilities of the Town Council included urban development. The main sources of revenue were taxes on alcohol sales, market fees and rents paid for the lease of municipal buildings. The dominant occupations of the population (agriculture, breeding, craft) did not change significantly in comparison to past years. Furriers played a special role; the company they established in 1883 granted loans. However, the development of craft and trade led to social stratification and the emergence of a financial elite. In

1876 the "Downpayment Society" was established. Its activity included granting loans for business operations and supporting new urban investments.

V. THE TOWN IN THE INTERWAR PERIOD AND DURING WORLD WAR TWO (1918–1945)

The population increased to nearly 4,800 in 1921, and 6,000 in 1939. The Committee for Town Development appointed in 1927 attempted to implement the regulatory plan of 1909. Stary Sącz was subjected to certain administrative changes. In 1933 the town was included in a collective municipality, together with several villages, namely Mostki, Gołkowice, Kadcza, Gaboń, Skrudzina, Przysietnica, Moszczanica, Barcice, Popowice and Wola Krogulecka. The establishment of the municipality entailed the need to develop the local school system. In early 1930s two school buildings were erected in Stary Sącz – in 15 and 23 Daszyńskiego street. Although both of them towered over the traditional bungalows and rare multi-storey buildings, their construction did not disturb the historical panorama (especially from the eastern side, that is the Poprad valley), consistently protected in the interwar period. Neither did the town character change due to a few industrial plants: the furrier factory in 3 Batorego (1925) and the power plant (1928–1930) situated on the edge of the town, by the Moszczenicki stream. There were 956 buildings in the interwar Sącz.

As far as the professional structure of the town's population is concerned, craftsmen (of professions consistent with the old ways) and railwaymen were dominant. Merchants (restaurant owners, shopkeepers and small stallholders), especially Jews, also played an important role.

The greatest tragedy during the Nazi occupation was the annihilation of the Jewish population by the occupiers. In 1942 a ghetto was organised in the area of Krakowska street (near the marketplace), and one thousand Jews were forced to settle there. On the day of its liquidation on August 17, 1942, ninety five people were shot dead in the forest in Piaski, and the rest transported to the ghetto in Nowy Sącz, and then exterminated either there, or in the Belzec death camp.

Towards the end of the war, the retreating German troops blew up the Stary Sącz railway station and the railway bridge.

VI. THE PERIOD AFTER WW2 TILL THE BEGINNINGS OF 21TH CENTURY

Due to the war and mass extermination of Jews, the number of inhabitants decreased to 4,500; however, later it systematically grew (to 7,420 in 1980, and 9,056 in 2017). As far as buildings are concerned, the town did not incur many losses. The surviving spatial layout, with urban vistas and townscapes, became protected under the conservation and landscape protection regulations. It is the effort of the conservators (led by Hanna Pieńkowska, Provincial Monument Conservator in 1951–1975), and their collaboration with local authorities and the Society of Stary Sącz Enthusiasts founded in 1948, that deserves particular praise. Protection was all the more efficient because the town maintained its agricultural and artisanal character with the predominance of agricultural lands occupying 89.2% of the area and a large number of shoemaking workshops. Until the 1970s a municipal shepherd twice a day drove cattle to the pastures on Wielki Wygon (common land) at the confluence of the Dunajec and the Poprad. The barns described above still existed along suburban roads. Old buildings remained intact, while urban investment plans were limited to renovation of the market square in 1949, where traditional round stones were used as cobblestones. The railway station in Podmajerz was restored in 1954, and three years later the first municipal water supply system was installed (by virtue of a resolution adopted in 1952) and then modernised in 1974. Fairs were held on Wednesdays every fortnight (alternately with Łącko) in the market square behind the town hall.

Industrial development was a growing trend. A cooperative of tanners and furriers "Poprad" was established at the site of the former tannery of Józef Rejowski. It was located by the Moszczenicki stream, regulated in 1955. Investments also included a sewage treatment plant and a side-track to the gravel pit which operated for the needs of the Nowa Huta steelworks and was enlarged in 1968. A school chalk production business, which started to operate in 1954, gave rise to the development of industrial and warehouse areas in the vicinity of the railway station. The largest of all investments was the Chipping Aggregate Exploration Company launched in 1950, occupying 50 hectares of land at the confluence of the Dunajec and the Poprad.

In 1955 Stary Sącz became a listed historical monument. It was important in the context of the project from 1956, which assumed the extension of the built-up area, and especially in the context of the land use plan from 1958 prepared by the Provincial Urban Planning Studio in Kraków (updated in 1960, 1961, 1962, 1965 and 1966). The plan was developed on the basis of the so-called Sącz Experiment launched in 1958, involving the exemption of the Nowy Sącz district and the town of Nowy Sącz from the rigours of centrally controlled economy in favour of autonomous development, self-financed from the proceeds provided by the spa, tourism, industry using locally occurring raw materials, and fruit farming.

The land use plan from 1958, adapted after the 700th anniversary of the town charter celebrated in 1957 and emphasising its local identity, assumed that the historical spatial layout and form of Stary Sącz must remain unchanged as a protected area, "under particular conservation care", continuing the traditional agricultural function of the town surrounded by farms and green areas. Under the new regulations, single-family houses along the existing roads and multi-family buildings at the site of a former bovine market place intended for liquidation (eventually it was moved to the outskirts of the town in 1961 in Wielki Wygon street) could be built. In the latter place a small housing estate, Osiedle Tysiąclecia ("Millennium Estate"), of eleven multi-storey buildings was created between 1961 and 1965. A one-storey building with a mansard roof housing the Town Library was added in 1974. The number of school buildings grew rapidly. Apart from developing the pre-war ones, the town erected new educational facilities: an elementary school in Mickiewicza street, founded in 1962–1963 to commemorate

the millennium of the Polish state, and a secondary school in 15 Partyzantów street (1962–1964); the students of both these schools were provided with boarding houses. In terms of architecture, all these buildings were low pavilions. Although it was planned to construct sanatoria and holiday facilities on the south-eastern slope of the Town Hill, the project was not implemented. Nevertheless, the new arrangement of the Town Park between Staszica, Czarnieckiego and Piątego Maja streets responded to the demand for holiday facilities; so did the creation of a new lime tree park at the Moszczenicki stream. The construction of a single-family housing estate had profound consequences. The project was put forward in the plan of 1958, accepted in another plan of 1976, and later implemented in the northern part of the town (hence its name, "Northern Estate", Osiedle Północne). Moreover, in Węgierska, Moszczenicka and Lipia streets a housing estate made up of single-family houses and farmhouses was built. The building sector benefited from the brickyard in Lipie established in the late 1950s. Transport infrastructure was boosted by a new concrete bridge built over the Poprad in 1962. The railway bridge was renovated in 1973, whereas the riverbanks of the Poprad and the Dunajec were adapted for the purpose of a camping field.

Another local land use plan for 1971–1990, concerning the Stary Sącz and Barcice settlement area, was prepared in 1971–1973. Stary Sącz was treated as the centre of the urban and rural community (including 14 villages). Prepared in the Provincial Urban Planning Studio in Kraków under the direction of the architect Grażyna Kaczmarska and approved in 1974, the plan was implemented when the town became part of the Nowy Sącz Voivodeship, formed in 1975. Stary Sącz assumed the role of a dormitory town for Nowy Sącz, the regional metropolis. As a result, housing industry intensified its efforts: new streets were marked out in the newly-built North District (Romana Cesarczyka, Ady Sari, Radosna, Braterstwa Ludów, Wiktora Bazielicha streets), an estate with large one-storey single-family houses with gardens was laid, the construction of the Słoneczne ("Sunny") Estate with several blocks of flats and a commercial pavilion at the Moszczenicki stream was launched. In the southern part of Stary Sącz the Lipie Housing Estate with farmhouses was developed. The plan of 1974 also allowed new buildings on the northern side of the road from Stary Sącz to Nowy Sącz (modern Jana Pawła II street). Due to the necessity of protecting the panorama, the southern side of the road remained undeveloped. Another idea contained in the plan was to build inner ring roads that would pass by the town centre to protect the landscape. One of them bypassed the town centre from the north and lead to Szczawnica and NowyTarg in the west; the other, bypassing the town centre from the east, was a road towards Rytro and Muszyna in the south. An attempt to create an access road to the planned housing estates in the western and northern parts of the town from the road leading to Nowy Sącz via a so-called small ring road, delineated in the northern edge of the town's escarpment, was half-implemented: only the part of the plan concerning the small ring road was completed (Pod Ogrodami street, after 1976). Finally, a market place which used to be near the town hall was moved to the reregulated old "barn road".

The liquidation of the exhausted gravel pit at the confluence of the Poprad and the Dunajec in the 1980s contributed to the foundation of the Poprad Landscape Park in 1987, which in turn created new possibilities of protecting the town's panorama. The ceremony of canonisation of St. Kinga by John Paul II during a mass in Błonie near the Stary Sącz monastery on June 16, 1999 is commemorated by an altar-chapel designed by architect Zenon Adam Remi from Zakopane and a new street leading to the altar, named St. Kinga Tract.

In 1991, when Stary Sącz still was part of the Nowy Sącz Voivodship, another land use plan was outlined. It was amended in 2004 in the Urban Planning Office of Maria Modzelewska in Nowy Sącz. It corrected the routes of ring roads in order to link them to the road system in the Nowy Sącz region. New ring roads were delineated at a greater distance from the town centre than it was designed in the plan of 1974. The modernised road linking Nowy Sącz and Nowy Targ became a ring road via the left bank of the Dunajec. The ring road leading south (to Piwniczna and farther to the border with Slovakia) was delineated along the Poprad to Cyganowice. The roundabout at the forking point of these two ring roads was named after John Paul II. The whole investment together with St. Kinga's Bridge over the Dunajec (designed by engineer Piotr Wanecki) was implemented between 2006 and 2008. These changes relieved the historic centre of the town and resulted in displaying the town's panorama against the background of mountain ranges.

In the plan of 2004, awarded in 2006 for achievements in urban and regional planning in Europe by the European Council of Urban Planners, the principle of protection and restoration of the historic urban layout was maintained. Alterations of spatial structure were allowed on the condition of preserving the tradition and identity of the town. The functions of the Old Town were to be adjusted in accordance with the historical importance of Stary Sącz. Functions related to culture, education, recreation and raising the standard of living of residents were recognised as priorities. Degraded buildings and quarters were to be revitalised under strict conditions. Architectural forms that could be applied to street frontages were precisely defined, taking into account the traditional features of Stary Sącz buildings. The municipal authorities received permission to use different building materials than the original ones. The acceptable forms of advertisements, signs and information boards were clearly indicated. The municipal authorities commissioned and immediately implemented a Restoration Programme for Stary Sącz. It included renovation of the cobbled surface of the market square (completed in 2007) and of the "Sokół" building, adapted for the needs of Urban and Communal Cultural Centre (2008, according to a design by architects Przemysław and Konrad Loesch from Nowy Sącz).

A new parish with the church of God's Mercy was installed in 2009 in Słoneczne Estate (designed by Marek Jasiewicz). The year 2003 saw the construction of a water park "Stawy" as part of the reclamation of the former gravel pit at the confluence of the Poprad and the Dunajec.

Stary Sącz remains an example of a well-preserved small town with outstanding historic assets and an extraordinary landscape. The special value of the Stary Sącz complex is highlight-

ed and protected by the prestigious status of the Monument of History awarded to it by the President of the Polish Republic in 2018.

VI. CARTOGRAPHIC AND ICONOGRAPHIC SOURCES

Cartographic sources for Stary Sącz are relatively poor. The oldest representation of the town is on the topographic map of Galicia created in 1779–1783 under the direction of the Austrian military cartographer, Lieutenant Colonel Friedrich von Mieg. In addition to recording the urban layout and general arrangement of buildings, we can find particularly valuable information about old roads from before the demarcation of new roads at the turn of the 19th century. Two separate maps of Stary Sącz in its historic boundaries, from 1829 and 1836, show the layout of the town more accurately and register the changes of the road network under the Austrian rule. As for Galicia as a whole, a very detailed and important information is included in the cadastral map from 1847. The regulatory plan from 1909 shows unfulfilled urban planning concepts. Among the plans of individual buildings, it is the town hall's measurement inventory that is of particular significance, as it was prepared immediately prior to the demolition of the building in 1795.

Iconographic materials are more abundant. The oldest view of Stary Sącz (from the side of the Poprad, i.e. from the east) is a lithograph by Emanuel Kronbach published in 1820. Rudolf Alth showed the town from the same side on his drawing that is known from the lithograph by Józef Zahradniczek published in 1842. Napoleon Orda depicted the town from the north-east. A lithograph made according to his drawing was included in the collection of town views in 1880.

Relatively numerous oldest views of the church and convent of the Poor Clares date back to the 17th and 18th century and can be seen in the paintings from this convent. In the mid-17th century the west side of the complex was shown in a painting showing the adoration of Our Lady with Child by Saint Clare. The convent was depicted several times from the northern side – twice in a cycle illustrating the legend of St. Kinga (1680–1692), and as a backdrop to depictions of visions of Kinga (late 17th century) and St. Diego de Alcalá (1769). In the painted ornaments of the stalls in a convent's oratory, made around 1779 by the painter Feliks Derysarz, there is a fragment of the church seen from the western side – its gate tower and chaplain's house. A depiction from the west, with the church's facade, is to be found in the painting on the door to the vestibule of the choir, below the image of St. Kinga (c. 1780).

Translated by *Anna Maleszka*

WSKAZÓWKI BIBLIOGRAFICZNE | BIBLIOGRAPHY

Album widoków historycznych Polski poświęcony Rodakom, zrysowany z natury przez Napoleona Ordę (…), ser. VI, Warszawa 1880.

A. Artymiak, Z *dziejów osadników niemieckich w Sądecczyźnie*, „Sprawozdanie II Gimnazjum w Nowym Sączu", 1928.

M. Barański, *Dominium sądeckie. Od okręgu grodowego do majątku klarysek sądeckich*, Warszawa 1992.

H. Barycz, *Stary Sącz przez stulecia*, „Małopolskie Studia Historyczne" T. I, 1958, z. 3–4.

W. Bazielich, *Rozwój organizacji miejskiej Starego Sącza w czasach staropolskich*, „Rocznik Sądecki" T. III, 1957.

W. Bazielich, *Parafialni proboszczowie sądeccy*, „Nasza Przeszłość" T. IX, 1959.

W. Bazielich, *Historia uporządkowania ulic i rynku w Starym Sączu*, „Rocznik Sądecki" T. IV, 1960.

W. Bazielich, *Stary Sącz i jego zabytki*, Kraków 1961.

W. Bazielich, *Historie starosądeckie, szkice historyczne z dziejów miasta Starego Sącza i okolicy*, Kraków 1965.

Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego", red. M. Kornecki, Kraków 1970.

Z. Beiersdorf, M. Krasnowolski, *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985.

Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Architektura kościoła i klasztoru ss. Klarysek w Starym Sączu*, „Currenda" R. 121, 1981.

M. Białkowski, *Ziemia sandecka*, „Przegląd Historyczny" T. XII, 1911.

P. Crossley, *Gothic Architecture in the reign of Kazimir the Great: church architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985.

Dzieje miasta Nowego Sącza, T. I, red. F. Kiryk, Warszawa–Kraków 1992, T. II, red. F. Kiryk, S. Płaza, Kraków 1993, T. III, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Warszawa 1996.

K. Dziwik, *Sądecczyzna wczesnośredniowieczna (do końca XIII wieku) w świetle źródeł i dotychczasowych badań*, „Rocznik Sądecki" T. III, 1957.

Historia Starego Sącza od czasów najdawniejszych do 1939 roku, red. H. Barycz, Kraków 1979 [II wydanie: Stary Sącz 2007].

Ikonografia Starego i Nowego Sącza, Nowy Sącz 2012.

M. Kanior, *Postać bł. Kingi w świetle jej żywotów*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce" T. XVIII, 1994.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. I: *Województwo krakowskie*, red. J. Szablowski, z. 10: *Powiat nowosądecki*, opr. A. Misiąg-Bocheńska, T. Dobrowolski, Warszawa 1951.

F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, Kraków 1985.

F. Kiryk, *Sądecka Pani*, „Rocznik Sądecki" T. XXVII, 1999.

M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej)*, „Currenda" R. 140, 1990.

M. Kornecki, *W kręgu sztuki starosądeckich Klarysek*, „Currenda" R. 131, 1981.

L. Kowalski, S. Fischer, *Żywot bł. Kingi i dzieje jej kultu*, Tarnów 1992.

B. Krasnowolski, *Studie über österreichische Architektur, Städtebau und Raumplanung in Galizien in den Jahren 1772–1815*, [w:] *Aus der geschichte Österreichs in Mitteleuropa*, Heft 4: *Kustgeschichte*, red. A. Glaser, Z. Kowalska, J. Byczkowski, J. Gadomski, S. Grodziski, Wien 2003, s. 130–161.

B. Krasnowolski, *Zawichost, Nowe Miasto Korczyn, Skała, Sącz: plany urbanistyczne jako źródło do badań nad epoką Bolesława Wstydliwego, błog. Salomei i św. Kingi*, „Nasza Przeszłość" T. CI, 2004.

B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II, Kraków 2004.

E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise, mit 20 mahlerischen Ansichten (…)*, Wien 1820.

J. Krzyżanowski, *Polityka miejska Bolesława Wstydliwego*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938.

B. Kumor, *Rozwój sieci dekanalnej w południowej części diecezji krakowskiej do roku 1772*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne" T. IX, 1962.

B. Kumor, *Uwagi o osadnictwie i organizacji kościelnej Sądecczyzny w XIII–XIV w.*, „Małopolskie Studia Historyczne" T. V, 1962, z. 3–4.

B. Kumor, *Archidiakonat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" T. VIII, 1964; T. IX, 1964.

H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938.

Sz. Morawski, *Sądecczyzna*, Kraków 1863.

E. Pawłowski, *Nazwy miejscowości Sądecczyzny*, cz. I–II, Wrocław 1971–1975.

E. Pawłowski, *Nazwy terenowe Ziemi Sądeckiej*, Wrocław 1984.

P. Pencakowski, *Gotyckie kościoły zakonu św. Franciszka w Starym i Nowym Sączu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" T. XXXVI, 1991, z. 2.

Podegrodzie i gmina Podegrodzie. Zarys dziejów, red. F. Kiryk, Kraków 2014.

J. Poleski, *Dwa grodziska w Podegrodziu – problem kasztelanii sądeckiej*, [w:] *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. S. Moździoch, Wrocław 1993.

J. Poleski, *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków 2011.

J. Poleski, *Archeologia o przeszłości Podegrodzia*, [w:] *Podegrodzie i gmina Podegrodzie. Zarys dziejów*, red. F. Kiryk, Kraków 2014.

A. Rutkowska-Płachcińska, *Sądecczyzna XIII–XIV wieku, przemiany gospodarcze i społeczne*, Wrocław 1961.

P. Stefaniak, *Święta Kinga Arpadówna OSC (1234–1292): życie i dzieło*, Kraków 2012.

J. Sygański, *Arendy klasztoru starosandeckiego w XVI i XVII wieku*, Kraków 1904.

J. Sygański, *Analekta sandeckie*, 1904.

D. Śladecki, *Ikonografia błogosławionej Kingi w sztuce na terenie diecezji tarnowskiej (Próba klasyfikacji)*, „Currenda" R. 139, 1989.

S. Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego, wyd. P., T. Łopatkiewiczowie, t. 1, Kraków 2007.

A. Żaki, *Naszacowice – Podegrodzie – Stary Sącz*, „Acta Archeologica Carpathica" T. I, 1959.

A. Żaki, *O położeniu wczesnośredniowiecznego Sącza*, „Rocznik Sądecki" T. IV, 1960.

A. Żaki, *Wczesnośredniowieczny sądecki zespół osadniczy*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie" T. XIII, 1969.

A. Żaki, *Wędrówki Sącza. O rozwoju sądeckiego ośrodka osadniczego do schyłku XIII wieku*, Kraków 1974.

OPISY REPRODUKCJI

Reprodukowane plany i mapy zostały opisane według następującego schematu: tytuł nadany współcześnie, rok wykonania lub wydania, tytuł oryginalny, autor, technika wykonania, wymiary (podstawa × wysokość w cm), skala, orientacja, geneza i zawartość, miejsce przechowywania oryginału i źródło reprodukcji, a także informacje o publikacji planu.

1. PLANY I MAPY

1.1A. Stary Sącz, plan katastralny, 1847
Stadt Alt Sandec slavisch Stary Sandecz sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis 1847, skala 1 : 10 000, litografia wielobarwna, papier. Miasto w granicach ówczesnych. Zaznaczone granice własności, zabudowa ze zróżnicowaniem na murowaną (kolor czerwony) i drewnianą (żółty), ogrody.

Oryg.: Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/280/0/13.1/2687; https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/13.1/ 2686?q=stary+s%C4%85cz+kataster+XARCHro:29&wynik=9&rpp=15&page=1#tabSkany

1.1B. Stary Sącz, plan katastralny, 1847, fragment 1.1A
Skala 1 : 2500.

1.1C. Stary Sącz, plan katastralny, 1847, przerys
Skala 1 : 2500.

1.2. Mapa topograficzna Galicji (tzw. mapa Miega), sekcja 43, 1779–1783
Tytułu oryginału brak, Friedrich von Mieg; rysunek kolorowy na papierze podklejonym płótnem, wymiary: 64 × 42, skala 1 : 28 800, podziałki brak, orientacja północna. Na mapie oznaczono ukształtowanie terenu i obiekty topograficzne (rzeki, stawy, góry lasy), zabudowę miasta i okolicznych osad, sieć ulic i dróg, mosty i przepusty, obiekty sakralne, młyny i inne obiekty przemysłowe, folwarki, karczmy (w.h.), krzyże przydrożne. Podpisano nazwami własnymi miejscowości, przysiółki, rzeki i niektóre góry.

Oryg.: Staatsarchiv Wien, Kartensammlung, sygn. BIXa 390.
Publ.: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, T. 2, cz. B, wyd. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013.

1.3. Widok i plan dawnego ratusza, 1795
Tytułu oryginału brak, wyk. Wolski syndyk miejski, rys. kolorowy na papierze, wymiary: 41,5 × 26, podziałka w łokciach wiedeńskich, skala 1 : 243. Zawiera widok ratusza i plany parteru oraz piętra (sprzed pożaru w 1795). W legendzie ponumerowano liczbami i objaśniono pomieszczenia na parterze i piętrze oraz na wieży ratusza.

Oryg.: Muzeum Regionalne w Starym Sączu.
Publ.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, il. 18.

1.4. Stary Sącz, plan, 1829
Mappe der k.k. freyen Stadt Altsandez dann den ka[tastr] al Dörfer Moszczenica Wyżnia et Niżnia und Mostki, wyk. Johann Klobassa, rysunek tuszem, kolorowy, na papierze podklejonym płótnem, wymiary: 114,4 × 138, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 7315, orientacja północna. Na planie oznaczono siatkę ulic miasta Starego Sącza, granice parcel, klasztor Klarysek, kolonię niemieckich osadników Neudörfel i inne kolonie oraz okoliczne wsie i granice administracyjne, sieć drożną poza miastem, w tym drogi bite od południa i wschodu, rozłogi pól, sieć wodną a także nazwy okolicznych gór i lasów. Szrafem zaznaczono skarpę od wschodniej strony miasta.

Oryg.: Zbiory prywatne Mikołaja Korneckiego.
Publ.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, s. 19.

1.5. Stary Sącz, plan sytuacyjny, 1838
Situationsplan von der königlichen Freistadt Alt Sandes und ihren Umgränzungen nebst den darinnen liegenden Cameral Realitäten. Abgenommen in einem verjüngerten Maßstabe von einem im Jahre 1829 kopierten Plane durch den Forst Ingineur Johann Klobassa am 20-ten Mai 1838, rysunek tuszem na papierze, kolorowy, wymiary: 44 × 43,5, podziałki brak, skala ok. 1 : 14 000, orientacja północna.
W legendzie i na mapie oznaczono literami: A miasto Stary Sącz; B kościół parafialny; C Rynek; D zabudowania Magistratu; E klasztor Klarysek i budynki kameralne; F–G mieszkania urzędników Kastners i Rentmeisters; H ogród sędziego; J stawy kameralne; K kolonia Neudörfel; L ogród pisarza miejskiego; M stawy kameralne i skład drewna; N–P pola uprawne kameralne i kolonistów; Q browar kameralny i szpital wojskowy; R spalony młyn kameralny; S cmentarz wojskowy; T ogród szpitalny na łąkach miejskich; UVW niegdyś szpitalne, a obecnie grunty kameralne; X grunt szpitalny wymieniony z Tomaszem Koroną; Y cmentarz miejski i kościół św. Rocha; Z rzeka Podgórze; β spichlerz kameralny.

Na mapie oznaczono rzeki Dunajec i Poprad, skarpę od wschodu, Górę Miejską (Wald Berg), pastwisko miejskie (Hutweide), a także granice administracyjne miasta, granice zabudowy miejskiej, zabudowę murowaną kolorem czerwonym i drewnianą żółtym, nadto sieć drożną i figury przydrożne. Ważniejsze drogi podpisano.

Oryg.: Muzeum Regionalne w Starym Sączu.

1.6. Stary Sącz, plan adaptacji zespołu dawnego klasztoru Franciszkanów na budynki magistrackie, 1843

Geometrische Plan von den der Alt Sandecer Stadtgemeinde gehörigen Gebäuden und Gartengrund aufgenommen durch den Forstingineur Johann Klobassa im Monate August 1843, opr. Johann Klobassa, rysunek tuszem na papierze, kolorowy, wymiary: 44 × 29, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 700, orientacja północna.

To dawny zespół kościoła i klasztoru Franciszkanów. Na planie oznaczono budynki magistratu literami, w legendzie objaśnienie: A Jednopiętrowy budynek magistratu z 12 izbami; B Drugi budynek (z odesłaniem do budynku oznaczonego literą A na planie nr 1.7); C stajnie, szopy na wozy i drewno (z odesłaniem do budynku oznaczonego literą B na planie nr 5B); D budynek dworski; E teren ogrodu. Ponadto oznaczono sąsiednie ulice i drogi.

Oryg.: Muzeum Regionalne w Starym Sączu.

1.7. Stary Sącz, plan adaptacji zabudowy po dawnym klasztorze Franciszkanów na budynki magistratu, 1843

Grundriss von den zur Adaptirungangetragenen Gebäudender Alt Sandecer Stadtgemeinde gehörig, opr. Johann Klobassa, rysunek tuszem na papierze, kolorowy, wymiary: 52,4 × 34,4, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 200, orientacja północna.

Na planie oznaczono literami A i B budynki wspomniane na planie nr 1.6. W budynku A oznaczono literami poszczególne pomieszczenia: a pierwszy areszt; b drugi areszt; c przedsionek; d-e-f trzy izby mieszkalne; g kuchnia; h ustęp; i pomieszczenie magazynowe. Teren pomiędzy budynkiem a murem opisany jako używany w funkcji szopy. W budynku B podpisano pomieszczenia: szopa na drewno, szopa na wozy, stajnia dla koni, obora dla bydła. Oznaczono dwie studnie.

Oryg.: Muzeum Regionalne w Starym Sączu.

1.8. Stary Sącz, plan regulacyjny, 1912

Projekt regulacji król(ewskiego) wol(nego) m(iasta) Starego Sącza. Plan sytuacyjny poglądowy, opr. Ludwik Mianowski, maj 1912, rysunek na papierze, wymiary: 54,9 × 45,4 skala 1 : 2880, orientacja zachodnia.

Na planie, przerysie z planu katastralnego (nr 1.1) oznaczono siatkę ulic istniejących i projektowanych, działki i ich numery katastralne, zabudowę, linię kolejową, podpisano Potok Moszczenicki, Miejską Górę i Podmajerze.

Oryg.: Zbiory Naukowe Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. U II 08.

1.9. Plan zagospodarowania przestrzennego Starego Sącza i okolic, 1972

Dolina Popradu III, Zespół Stary Sącz-Barcice. Miejscowy plan ogólny perspektywiczny zagospodarowania przestrzennego. Opr. Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna w Krakowie, pod kierunkiem Grażyny Kaczmarskiej; wymiary: 204 × 254.
Skala 1 : 5000.

Oryg.: Urząd Miasta Stary Sącz.

1.10. Stary Sącz, plan zagospodarowania przestrzennego, 1990

M(iasto) Stary Sącz M(iejscowy) P(lan) O(gólny) zagoospodarowania przestrzennego.
Opr. Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Nowym Sączu pod kierunkiem Marii Modzelewskiej. Zatwierdzony 30 stycznia 1991 przez Radę Miejską w Starym Sączu; wymiary: 131 × 143,4.
Skala 1 : 5000.

Oryg.: Urząd Miasta Stary Sącz.

1.11. Stary Sącz, plan zagospodarowania przestrzennego, 2004

Biuro Urbanistyczne arch. Marii Modzelewskiej w Nowym Sączu, wymiary: 58,5 × 81,8
Skala 1 : 2000.

Oryg.: Urząd Miasta Stary Sącz.

1.12. Stary Sącz i okolice, 2001

Mapa topograficzna współczesna, wymiary: 65 × 47, skala 1 : 10 000.

2. WIDOKI I PANORAMY

2.1. Księżna Kinga odpędza zbójców od klasztoru Klarysek w Starym Sączu, 1680–1698

Obraz olejny na płótnie, wymiary: 91 × 86, autor nieznany. W tle kościół klasztorny od strony północno-zachodniej, obok wieża bramna, zabudowania klasztorne otoczone murem.

Oryg.: Klasztor Klarysek w Starym Sączu, fot. Sylwester Adamczyk, 2018.
Publ.: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2012, s. 56; M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej),* „Currenda" T. 140, 1990, il. 43; D. Śladecki, *Ikonografia błogosławionej Kingi w sztuce na terenie diecezji tarnowskiej (Próba klasyfikacji),* „Currenda", nr 7–9. 1989, il. 6.

2.2. Księżna Kinga, koniec XVII w.

Obraz olejny na płótnie, wymiary: 80 × 115, autor nieznany. Widok od strony północno-zachodniej. na kościół klasztorny, wieżę bramną i fragment muru obronnego klasztoru.

Oryg.: Klasztor Klarysek w Starym Sączu, fot. Sylwester Adamczyk, 2018.
Publ.: Z. Beiersdorf, M. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985, il. 23; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, s. 60: M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej)*, il. 26; K. Szwarga, *Święta Kinga Pani Sądecka*, Kraków 2009, il., s. 23.

2.3. Księżna Kinga sprowadza wodę do miasta, ok. 1779

Obraz olejny na desce, wymiary: 82 × 42, mal. Feliks Derysarz.

Obraz z cyklu cudów św. Kingi, podpisany *S. Kunegunda wodę prowadzi* (legenda odnosząca się do budowy młynówki). Z lewej strony stok Góry Miejskiej i potok Moszczenicki, z prawej fragment miasta i zespołu klasztornego Klarysek od strony południowo-zachodniej z murem obronnym, wieżą bramną, domem kapelana i kościołem.

Oryg.: Klasztor Klarysek w Starym Sączu, malowidło w stallach oratorium zakonnego, fot. Sylwester Adamczyk, 2018.
Publ.: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 65; M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej…)*, il. 45, 46.

2.4. Adoracja Krzyża Św. i Kielicha Eucharystycznego przez św. Kingę, ok. 1780

Fragment malowidła na drzwiach kapitularza, olej/deska, wymiary: 200 × 320, autor nieznany.

U dołu widok zespołu klasztornego Klarysek od zachodu.: mur obronny, wieża bramna, fasada kościoła, kopuła kaplicy Loretańskiej.

Oryg. Klasztor Klarysek w Starym Sączu, fot. Sylwester Adamczyk, 2018.
Publ.: M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej*…, il. 26, 27; Publ.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, il. 26; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 66.

2.5A. Panorama Starego Sącza z Kamieńcem od północy, 1820

Erste Ansicht der K: Stadt Alt-Sandec mit ihren Umgebungen im gleichnamigen Kreise in Galizien/Premièrè Vue de la ville Royale de Alt-Sandec avec les environs au cercle èquinome en Galicie, rysował z natury i litografował Emanuel Kronbach, litografia barwna, papier, wymiary: 47,7 × 32,1.

Widoczna rzeka Poprad, dalej droga z Nowego do Starego Sącza i most na Popradzie. Przy drodze ciąg budynków murowanych na Kamieńcu ze szpitalem wojskowym. Po prawej stronie na skarpie południowy skraj zabudowy miejskiej w rejonie kaplicy św. św. Rocha i Sebastiana oraz cmentarza. W tle pejzaż górski.

Oryg.: Österreichische Nationalbibliothek, E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise, mit 20 mahlerischen Ansichten (…)*, Wien 1820, tabl. 15.
Publ.: Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego", 1970, red. M. Kornecki, Kraków 1970, il. 190; *Galicja. Album widoków/Galizien. Aussichten-Album*, Proszówki–Kraków 2010, s. 52–53; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 86; Z. Beiersdorf, B.. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*…, il. 2; *Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego*…, il. 238.

2.5B. Panorama Starego Sącza od północy, 1820

Zweite Ansicht der k: Stadt Alt-Sandec mit ihren Umgebungen im Sandecer Kreise in Galizien/Seconde vûe de Alt-Sandec ville royalle situèe dans le cercle de Sandec en Galicie avec ses environs. Rysował z natury i litografował Emanuel Kronbach, litografia barwna, papier, wymiary: 47,7 × 32,1.

Za dolinami rzek Popradu (na pierwszym planie) i Dunajca (po prawej) pola i panorama miasta. Z lewej zespół klasztorny Klarysek z kościołem Trójcy Św., wieżą bramna i domem kapelana. W środku schematycznie ukazana parterowa zabudowa miasta. Po prawej stronie na granicy miasta zespół dawnego klasztoru Franciszkanów.

Oryg.: Österreichische Nationalbibliothek, E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise, mit 20 mahlerischen Ansichten (…)*, Wien 1820, tabl.16.
Publ.: Z. Beiersdorf, B.. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*…, il. 4; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 87.

2.6. Stary Sącz, widok od wschodu, 1842

Rudolf von Alt, *Stary Sądcz w Podgórzu Karpackiém*, grafika opracowana przez autora na podstawie własnej akwareli z 1839 (Muzeum Tatrzańskie im. dra Chałubińskiego w Zakopanem, nr inw. S/616/MT), papier, wymiary: 45,9 × 25,4.

Na pierwszym planie most na drodze do Nowego Sącza, w miejscu ujścia Żeleźnikowskiego Potoku do Popradu. Za mostem po lewej stronie zabudowania rządowe po prawej młyny i tartak. W tle klasztor i miasto.

Oryg.: w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich, nr inw. MNK III-ryc.-56098, Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie.
Publ: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2012, s. 67.

2.7. Stary Sącz, widok od północnego wschodu, 1873/1883

Rys. Napoleon Orda, litografia, papier, wymiary: 27,9 × 15,8 z marginesem 38,6 × 30,5.

Widok na otoczony murem z okrągłą basztą kompleks klasztorny Klarysek z kościołem św. Trójcy i wieżą bramną; przed kościołem dom kapelana. Po prawej kościół parafialny św. Elżbiety z wieżą.

Oryg.: *Album widoków historycznych Polski poświęcony Rodakom, zrysowany z natury przez Napoleona Ordę (…)*, ser. VI, Warszawa 1880.
Publ.: Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*…, il. 192; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, il. 5; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 91..

2.8. Stary Sącz, widok od północnego wschodu, 2. połowa XIX w.

Autor nieznany, rys. piórkiem, na papierze, wymiary: 33,4 × 18,8.

Na pierwszym planie, ponad skarpą, zespół klasztorny Klarysek otoczony murem obronnym z okrągłą basztą; pośrodku kościół klasztorny św. Trójcy z wieżyczką na sygnaturkę na dachu, częściowo przesłonięty przez dom kapelana, na prawo od kościoła wieża bramna. W głębi kościół parafialny św. Elżbiety z wieżą.

Oryg.: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, spuścizna po Józefie Łepkowskim, sygn. 2197/II/7, 11255.
Publ.: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, s. 79.

2.9. Stary Sącz, kościół i klasztor Klarysek, widok od zachodu, 1883

Drzeworyt sztorcowy, papier, wymiary: 18,6 × 29,9, autor nieznany.

Na pierwszym planie zabudowa miasta. W tle zespół klasztorny Klarysek: wieża bramna, fasada kościoła Trójcy Św., dach zachodniego skrzydła klasztoru.

Oryg.: w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie/ Muzeum Książąt Czartoryskich, nr inw. MNK XV-R-008208, Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie.

Publ. Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*…, il. 193; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*…, il. 30; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, s. 92.

2.10. Stary Sącz, kościół Klarysek i furta klasztorna, widok od północnego wschodu, 1889

Rysunek ołówkiem na papierze,wymiary: 20,6 × 27,7, autor Stanisław Wyspiański.

Oryg.: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Szkicownik S. Wyspiańskiego, nr inw. MUJ – 15622 (2753/II)

2.11. Stary Sącz na pocztówkach, 1. połowa XX w.

1. Widok ogólny od zachodu ze stoku Góry Miejskiej, 1900. 2. Budynek Sokoła, przed 1918. 3. Rynek, widok od północy. na pierzeję zach., przed 1918. 4. Ulica Kazimierza Wielkiego, widok od północy, 1923? (przed 1939). 5. Rynek, widok od południowego-wschodu na pierzeję zachodnią, przed 1939. 6. Ulica Szeroka (dziś 11 Listopada), widok od południa 1923. 7. Ulica Sobieskiego, widok od południa, na pierwszym planie po prawej dawny szpital ubogich, ok. 1950?

Oryg.: Muzeum Okręgowe w Starym Sączu

2.12. Stary Sącz, ortofotomapa, 2017

Skala 1 : 2500.

2.13. Stary Sącz, widok z lotu ptaka od wschodu, 2018

DESCRIPTION OF THE REPRODUCTIONS

The reproduced plans and maps were described in accordance with the following scheme: the present-day title, year of production or publication, original title, author, technique used, dimensions (base × height in cm; in the descriptions of views there are given the dimensions of prints, while overall dimensions are put in parentheses), scale, orientation, source, contents, the place where the original is stored, the source for reproduction, and the information on publication of a given plan.

I. PLANS AND MAPS

1.1A. Cadastral map of Stary Sącz, 1847
Stadt Alt Sandec slavisch Stary Sandecz sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis 1847, scale 1 : 10,000, coloured lithograph, paper. The town within its limits of the time, isoheights are added. The plan shows property borders, brick buildings (red) and wooden buildings (yellow), gardens.

Original: National Archives in Cracow, ref. no. 29/280/0/13.1/2687; https://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/13.1/2686?q=stary+s%C4%85cz+kataster+XARCHro:29&wynik=9&rpp=15&page=1#tabSkany

1.1B. Cadastral map of Stary Sącz, 1847, fragment 1.1A.
Scale 1 : 2500.

1.1C. Cadastral map of Stary Sącz, 1847, redrawing
Scale 1 : 2500.

1.2. Topographic map of Galicia (so-called Mieg's map), section 43, 1779–1783.
No original title, Friedrich von Mieg; coloured drawing on canvas-backed paper, dimensions: 64 × 42, scale 1 : 28 800, no scale bar, oriented northwards. The map presents landform and topographical objects (rivers, ponds, mountains, forests), the development of town and villages nearby, the network of streets and roads, bridges and culverts, sacral buildings, mills and other industrial facilities, farms, inns (w.h.), a wayside cross. Towns and villages, hamlets, rivers and some mountains are named.

Original: Staatsarchiv Wien, Kartensammlung, ref. no. BIXa 390.
Published in *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, Vol. 2, part B, ed. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013.

1.3. View and plan of the old town hall, 1795
No original title, made by Wolski urban liquidator, coloured drawing on paper, dimensions: 41.5 × 26, scale 1 : 243, scale bar in Viennese fathoms.
It shows the town hall, the plan of the ground and first floor (from before the fire of 1795). The numbers in the legend refer to the rooms on the ground floor, first floor and tower.

Original: Regional Museum in Stary Sącz.
Published in: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, fig. 18.

1.4. Stary Sącz, map, 1829
Mappe der k.k. freyen Stadt Altsandez dann den ka[tastr]al Dörfer Moszczenica Wyżnia et Niżnia und Mostki, by Johann Klobassa, ink drawing, coloured, on canvas-backed paper, dimensions: 114.4 × 138, scale bar in Viennese fathoms, scale 1 : 7300, oriented northwards.
The plan includes the street grid of Stary Sącz, plot boundaries, the Poor Clares' convent, the German colony Neudörfel and other colonies, adjacent villages, administrative borders, roads outside the town, including macadam roads in the south and east, land layout, hydrographic network, and names of adjacent mountains and forests. Hatching indicates the escarpment to the east of the town.

Original: Private collection of Mikołaj Kornecki.
Published in: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, p. 19.

1.5. Stary Sącz, site plan, 1838
Situationsplan von der königlichen Freistadt Alt Sandes und ihren Umgränzungen nebst den darinnen liegenden Cameral Realitäten. Abgenommen in einem verjüngerten Maßstabe von einem im Jahre 1829 kopierten Plane durch den Forst Ingineur Johann Klobassa am 20-ten Mai 1838, ink drawing on paper, coloured, dimensions: 44 × 43.5, no scale bar, scale 1 : 14 000, oriented northwards.
The letters in the legend and on the map indicate as follows: A the town of Stary Sącz; B parish church; C market square; D town hall building; E Poor Clares' convent and chamber's buildings; F–G apartments of officials, Kastners and Rentmeisters; H judge's garden; J chamber's ponds; K Neudörfel colony; L urban writer's garden; M chamber's ponds and timber yard; N–P chamber's and colonists' fields; Q chamber's brewery and military

hospital; R chamber's mill (burnt down); S military cemetery; T hospital's garden on the urban meadows; UVW fields, formerly belonging to the hospital, later – to the chamber; X hospital's field exchanged with Tomasz Korona; Y urban cemetery and the church of St. Roch; Z the Podgórze river; β chamber's granary.

The map shows also the Dunajec and the Poprad rivers, escarpment from the east, Town Hill (Wald Berg), urban pasture (Hutweide), and also administrative borders of the town, limits of urban building, brick buildings (marked red), wooden buildings (marked yellow), road network, and roadside sculptures. More important roads are signed.

Original: Regional Museum in Stary Sącz.

1.6. Stary Sącz, plan of adaptation of the former Franciscan monastery to the city buildings, 1843

Geometrische Plan von den der Alt Sandecer Stadtgemeinde gehörigen Gebäuden und Gartengrund aufgenommen durch den Forstingineur Johann Klobassa im Monate August 1843, prepared by Johann Klobassa, ink drawing on paper, coloured, dimensions: 44 × 29, scale bar in Viennese fathoms, scale 1 : 700, oriented northwards.

Former complex of the Franciscan church and monastery. The plan shows the town hall buildings detailed in the legend: A one-storey building of town hall with 12 rooms; B second building (with a reference to the building marked with A on the plan no. 1.7.); C stables, sheds for carts and timber (with a reference to the building marked with B on the plan no. 5B); D court building; E garden. Also roads and streets in the vicinity are marked.

Original: Regional Museum in Stary Sącz.

1.7. Stary Sącz, plan of adaptation of the buildings after the former Franciscan monastery to the municipal buildings, 1843

Grundriss von den zur Adaptirungangetragenen Gebäudender Alt Sandecer Stadtgemeinde gehörig, prepared by Johann Klobassa, ink drawing on paper, coloured, dimensions: 52.4 × 34.4, scale bar in Viennese fathoms, scale 1 : 200, oriented northwards.

The plan shows buildings A and B mentioned on the plan no. 1.6. The rooms of the A building: a) first detention ward; b) second detention ward; c) porch; d-e-f) three living rooms; g) kitchen; h) lavatory; and a warehouse. The area between the building and a wall was used as a shed. The rooms of the B building: timber shed, cart shed, stables, cowshed. Two wells are marked.

Original: Regional Museum in Stary Sącz.

1.8. Stary Sącz, regulation plan, 1912

Projekt regulacji król(ewskiego) wol(nego) m(iasta) Starego Sącza. Plan sytuacyjny poglądowy, prepared by Ludwik Mianowski, May 1912, drawing on paper, dimensions: 54.9 × 45.4, scale 1 : 2880, oriented westwards.

The plan is redrawn from the cadastral plan (no. 1.1). It contains the grid of existing and planned streets, plots and their cadastral numbers, buildings, railroad, the Moszczenicki stream, Town Hill and Podmajerz.

Original: Scientific Collections of the Department of Polish Architecture of the Warsaw University of Technology ref. no. U II 08.

1.9. Land use plan of Stary Sącz and the surrounding area, 1972

Dolina Popradu III, Zespół Stary Sącz-Barcice. Miejscowy plan ogólny perspektywiczny zagospodarowania przestrzennego. Prepared by Provincial Urbanistic Studio in Cracow, under the guidance of Grażyna Kaczmarska; dimensions: 204 × 254.

Scale 1 : 5000.

Original: Town Hall of Stary Sącz.

1.10. Stary Sącz, land use plan, 1990

M(iasto) Stary Sącz M(iejscowy) P(lan) O(gólny) zagospodarowania przestrzennego.

Prepared by Provincial Office for Spatial Planning in Nowy Sącz, under the guidance of Maria Modzelewska. Accepted on January 30, 1991 by the City Council of Stary Sącz; dimensions: 131 × 143.4.

Scale 1 : 5000.

Original: Town Hall of Stary Sącz.

1.11. Stary Sącz, land use plan, 2004

Urbanistic Office of Maria Modzelewska in Nowy Sącz, dimensions: 58.5 × 81.8, scale 1 : 2000.

Original: Town Hall of Stary Sącz.

1.12. Stary Sącz and the surrounding area, 2001

Present-day topographic map, dimensions: 65 × 47, skala 1 : 10 000.

II. VIEWS AND PANORAMAS

2.1. Grand Duchess Kinga banishes bandits from the Poor Clares' convent in Stary Sącz, 1680–1698

Oil on canvas, dimensions: 91 × 86, author unknown.

In the background, the conventual church (northwest side), gate tower, convent's walled buildings.

Original: the Poor Clares' convent in Stary Sącz, photo by Sylwester Adamczyk, 2018.

Published in: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2012, p. 56; M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej),* „Currenda" Vol. 140, 1990, fig. 43; D. Śladecki, *Ikonografia błogosławionej Kingi w sztuce na terenie diecezji tarnowskiej (Próba klasyfikacji)*, „Currenda", no. 7–9. 1989, fig. 6.

2.2. Grand Duchess Kinga, late of 17th c.

Oil on canvas, dimensions: 80 × 115, author unknown. The view from the northwestern side on the conventual church, gate tower and a fragment of convent's wall.

Original: the Poor Clares' convent in Stary Sącz, photo by Sylwester Adamczyk, 2018.

Published in: Z. Beiersdorf, M. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985, fig. 23; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 60: M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej)*, fig. 26; K. Szwarga, *Święta Kinga Pani Sądecka*, Kraków 2009, fig., p. 23.

2.3. Grand Duchess Kinga brings water to the town, c. 1779

Oil on timber panel, dimensions: 82 × 42, painter Feliks Derysarz.

A painting of a series of miracles of St. Kinga, entitled *S. Kunegunda wodę prowadzi* (legend referring to a construction of the leat). On the left side, the slope of Town Hill and the Moszczenicki stream; on the right side, a fragment of the town and the Poor Clares' conventual complex from the southwestern side, with the wall, gate tower, parsonage and church.

Original: the Poor Clares' convent in Stary Sącz, painting in the stalls of the religious oratory, photo by Sylwester Adamczyk, 2018.

Published in: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 65; M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej…*, fig. 45, 46.

2.4. Adoration of the Holy Cross and Holy Chalice by St. Kinga, c. 1780

A fragment of the painting on the door of the chapter house, oil on timber panel, dimensions: 200 × 320, author unknown.

At the bottom, a view of the monastery complex of the Poor Clares from the west: defensive wall, gate tower, church facade, dome of the Loreto chapel.

Original: the Poor Clares' convent in Stary Sącz, photo by Sylwester Adamczyk, 2018.

Published in: M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki (Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej…*, fig. 26, 27; published in: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, Stary Sącz. *Zarys historii rozwoju przestrzennego*, fig. 26; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 66.

2.5A. The panoramic view of Stary Sącz with Kamieniec in the north, 1820

Erste Ansicht der K: Stadt Alt-Sandec mit ihren Umgebungen im gleichnamigen Kreise in Galizien/Premièrè Vue de la ville Royale de Alt-Sandec avec les environs au cercle èquinome en Galicie, drawn from nature and lithographed by Emanuel Kronbach, coloured lithograph, paper, dimensions: 47.7 × 32.1.

It shows the Poprad river, the road from Nowy to Stary Sącz and the bridge over the Poprad; moreover, the line of brick buildings along the road, including military hospital in Kamieniec. To the right, on the escarpment, there is the southern fragment of urban development with the chapel of SS. Roch and Sebastian and cemetery. Mountain landscape in the background.

Original: Österreichische Nationalbibliothek, E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise, mit 20 mahlerischen Ansichten (…)*, Wien 1820, tab. 15.

Published in: Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego", 1970, ed. M. Kornecki, Kraków 1970, fig. 190; *Galicja. Album widoków/Galizien. Aussichten-Album*, Proszówki–Kraków 2010, p. 52–53; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 86; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, fig. 2; *Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego…*, fig. 238.

2.5B. North side panorama of Stary Sącz, 1820

Zweite Ansicht der k: Stadt Alt-Sandec mit ihren Umgebungen im Sandecer Kreise in Galizien/Seconde vûe de Alt-Sandec ville royalle situèe dans le cercle de Sandec en Galicie avec ses environs.

Drawn from nature and lithographed by Emanuel Kronbach, coloured lithograph, paper, dimensions: 47.7 × 32.1.

The fields and panorama of the town behind the river valleys of the Poprad (in the foreground) and the Dunajec (to the right). To the left, the Poor Clares' complex with the church of Holy Trinity, gate tower and parsonage. The ground-floor buildings of the town shown schematically in the middle. By the town's boundaries on the right side there is the former Franciscan complex.

Original: Österreichische Nationalbibliothek, E. Kronbach, *Darstellungen aus dem Königreiche Galizien insbesondere der Karpathen im Sandecer Kreise, mit 20 mahlerischen Ansichten (…)*, Wien 1820, tab. 16.

Published in: Z. Beiersdorf, B.. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego…*, fig. 4; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 87.

2.6. Stary Sącz, view from the east, 1842

Rudolf von Alt, *Stary Sądcz w Podgórzu Karpackiem*, engraving made by the author based on his own watercolor from 1839 (The Dr Chałubiński Tatra Museum in Zakopane, ref. no. S/616/MT), paper, dimensions: 45,9 × 25,4.

In the foreground, a bridge on the way to Nowy Sącz, at the mouth of the Żeleźnikowski Potok to the Poprad. Behind the bridge, government buildings to the left, mills and sawmill to the right. In the background, the monastery and town.

Original: in the collections of the National Museum in Cracow / The Princes Czartoryscy Museum, ref. no. MNK III-ryc.-56098, Photographic Studio of the National Museum in Cracow.

Published in: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2012, p. 67.

2.7. Stary Sącz, view from the north-east, 1873/1883

Drawn by Napoleon Orda, lithograph, paper, dimensions: 27.9 × 15.8 with margins 38.6 × 30.5.

View of the convent of Poor Clares with the church of Holy Trinity, parsonage, and gate tower, surrounded by the wall with a round tower. On the right, the parish church of St. Elizabeth with a tower.

Original: *Album widoków historycznych Polski poświęcony Rodakom, zrysowany z natury przez Napoleona Ordę (…)*, ser. VI, Warszawa 1880.

Published in: Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych …*, fig. 192; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, fig. 5; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza…*, p. 91.

2.8. Stary Sącz, view from the north-east, second half of the 19th c.

Author unknown, quill drawing on paper, dimensions: 33.4 × 18.8.

In the foreground, above the escarpment, the Poor Clares' convent complex surrounded by the defensive wall with a round tower; in the middle, the church of

Holy Trinity with ridge turret at the roof; to the right of the church, the gate tower. In the background, the parish church of St. Elizabeth with a tower.

Original: The Museum of the Jagiellonian University, legacy of Józef Łepkowski, ref. no. 2197/II/7, 11255.
Published in: *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*, p. 79.

2.9. Stary Sącz, the church and convent of the Poor Clares, view from the west, 1883

Wood engraving, paper, dimensions: 18.6 × 29.9, author unknown.

In the foreground, the buildings of the town. In the background, the Poor Clares' convent complex: gate tower, facade of the church of Holy Trinity, the roof of the western wing of the convent.

Original: National Museum in Cracow, ref. no. MNK XV-R-008208.
Published in Z. Beiersdorf, *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*…, fig. 193; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*…, fig. 30; *Ikonografia Starego i Nowego Sącza*…, p. 92.

2.10. Stary Sącz, the church of the Poor Clares and the convent's gate, view from the nort-east, 1889

Pencil drawing on paper, dimensions: 20.6 × 27.7, author: Stanisław Wyspiański.

Original: The Museum of the Jagiellonian University, sketch autor S. Wyspiański, ref. no. MUJ – 15622 (2753/II).

2.11. Stary Sącz on postcards, first half of the 20th c.

1. General view from Town Hill from the west, 1900. 2. The building of the "Sokół" Gymnastic Society, before 1918. 3. Market square, view from the north on the western frontage, before 1918. 4. Kazimierza Wielkiego street, view from the north, 1923? (before 1939). 5. Market square, view from the southeast on the western frontage, before 1939. 6. Szeroka street (today Jedenastego Listopada street), view from the south, 1923. 7. Sobieskiego street, view from the south, in the foreground on the right, the former hospital of the poor, c. 1950?

Original: District Museum in Stary Sącz.

2.12. Stary Sącz, orthophotomap, 2017

Scale 1 : 2500.

2.13. Stary Sącz, bird's-eye view from the east, 2018